

Slussar i Trollhätte kanal Lilla Edet

Kulturarvsanalys

Trafikverket

Postadress: Vikingsgatan 4, 411 04 Göteborg

E-post: trafikverket@trafikverket.se

Telefon: 0771-921 921

Texttelefon: 010-123 50 00

Dokumenttitel: Slussar i Trollhätte kanal, Lilla Edet - Kulturarvsanalys

Författare: Karin Myhrberg & Alice Niklasson Wihlborg, WSP Sverige AB

Dokumentdatum: 2024-04-19

Ärendenummer: TRV 2021/84231

Version: 1.0

Omslagsfoto: Ströms sluss i Lilla Edet

Innehåll

Sammanfattning.....	5	2. Lilla Edet: Områdets karaktär och historiska utveckling.....	15
1. Inledning.....	6	2.1 Naturgeografi och topografi	15
1.1 Bakgrund.....	6	2.2 Förhistorisk tid.....	15
1.2 Nollalternativ Lilla Edet	6	2.3 Historisk landskapsutveckling	16
1.3 Syfte	6	2.4 Industrisamhällets framväxt	19
1.4 Kulturarvsanalysens upplägg.....	6	2.5 Utveckling under 1900-talet	21
1.5 Källmaterial och metodik	7	2.6 Utveckling under 2000-talet	23
1.6 Nationella riktlinjer och mål	7	2.7 Slussarna.....	25
1.7 Lagstiftning.....	8	2.8 Tidslinje kanaler och slussar i Trollhätte kanal: Lilla Edet	36
1.8 Skyddade och utpekade kulturmiljöer inom området	10	2.9 Bevarade uttryck för historiska slussmiljöer	38
Fornlämningsbild kring Ströms sluss	14	3. Särskilt väsentliga kulturmiljöer med känslighetsanalys.....	42
		3.1 Slussområdet	44
		3.2 Ströms slottspark.....	78
		4. Referenser	90

Sammanfattning

Slussar i Trollhätte kanal syftar till att säkra Vänersjöfartens framtid genom att ersätta befintliga slussar från 1916 och därmed skapa förutsättningar för en framtida utveckling av sjöfarten i Vänerstråket. I Trollhätte kanal ingår slussarna i Vänersborg (Brinkebergskulle), Trollhättan och Lilla Edet.

En inledande rapport som innehåller en översiktlig beskrivning av landskapsutvecklingen i Göta älvdalen och en historik över Trollhätte kanal har tagits fram: *Översiktlig historik Trollhätte kanal - Underlag till kulturarvsanalyser* (Trafikverket 2023).

För varje slussområde har sedan en kulturarvsanalys tagits fram. Kulturarvsanalysens syfte är att säkra en hållbar hantering av kulturmiljön enligt gällande lagrum vid projektering och genomförande av projektet.

Kulturarvsanalysen innehåller en tematisk genomgång av områdets landskapsutveckling från förhistorisk tid till nutid och redovisning av identifierade särskilt värdefulla kulturmiljöer inom utredningsområdet.

Kulturlandskapet omkring slussarna i Lilla Edet präglas av det öppna älvrummet, slussmiljön från 1916 och Ströms slott med tillhörande park. Miljön skiljer sig från de i Vänersborg och Trollhättan dels genom att det är den enda sammanhållna bebyggelsemiljön från kanalprojektet 1916, dels genom upplevelsen av omgivande landskap och hur det samspelar med slusskanalen. Till skillnad från sina motsvarigheter i Vänersborg respektive Trollhättan är hela slussmiljön i Lilla Edet placerad i direkt anslutning till Göta älv, och älvrummets monumentalitet framgår här tydligare än i de andra delområdena.

I Lilla Edet har två särskilt väsentliga kulturmiljöer identifierats: Slussområdet och Ströms slottspark. För dessa har en känslighetsanalys gjorts, vilken resulterat i ett antal punkter under rubriken Råd till nästa skede. För slussområdet är det viktigt att det i framtiden ska gå att förstå och uppleva de olika slussgenerationerna i Lilla Edet, liksom att Ströms sluss ska förstås som en del i stråket Trollhätte kanal.

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Slussar i Trollhätte kanal syftar till att säkra Vänersjöfartens framtid, genom att byta ut dagens slussar och därmed skapa förutsättningar för en framtida utveckling av sjöfarten i Vänerstråket. I Trollhätte kanal ingår slussarna i Vänersborg (Brinkebergskulle), Trollhättan och Lilla Edet.

De befintliga slussarna i Trollhätte kanal är över 100 år gamla och närmar sig slutet av sin tekniska livslängd. Enligt gällande bedömning är slussarnas livslängd begränsad till år 2030 (Trafikverket, 2013 och 2016).

Eftersom stora delar av Göta älvdalen är mycket skredkänsliga planeras det för skredsäkringsåtgärder på flera platser. Dessa åtgärder kan komma att förändra miljön kring älven lokalt.

För Lilla Edet har det under 2021 tagits fram en lokaliseringsutredning. Det har också tagits fram samrådsunderlag till ansökan om tillstånd för vattenverksamhet. Nästkommande skede är systemhandling där en mer detaljerad utformning av slussen och omgivningen tas fram. Kulturarvsanalysen ingår i systemhandlingen.

1.2 Nollalternativ Lilla Edet

Nollalternativet är ett jämförelsealternativ som visar en sannolik utveckling fram till år 2050 om projektet inte genomförs. Det utgör underlag för att ge en mer rättvisande bild av projektets miljökonsekvenser.

De befintliga slussarna i Trollhätte kanal närmar sig slutet av sin tekniska livslängd. Betongkonstruktionen har en låg kvalitet och enligt gällande bedömning är, förutsatt att fortlöpande renoveringsinsatser genomförs, slussarna uttjänta kring år 2030. Nollalternativet innebär därför att slussarna i Trollhätte kanal stängs och dammsäkras. All båttrafik genom slussarna kommer därmed att upphöra.

Utredningar har visat att området på västra stranden är skredkänsligt. Geotekniska åtgärder kommer därför att utföras. Byggnader i anslutning till slussen kommer att bevaras.

I de flesta projekt innebär nollalternativet att den befintliga anläggningen underhålls och kan fortsätta fungera. Detta är inte möjligt för slussarna i Trollhätte kanal.

1.3 Syfte

Kulturarvsanalysens huvudsyfte är att på ett strukturerat och hållbart sätt hantera kulturmiljön enligt mål, strategier, lagstiftning

och planering. Kulturarvsanalysen är både en arbetsprocess och ett dokument som görs som en integrerad del i framtagandet av systemhandling och i arbetet med miljöbedömningen. Arbetet sker parallellt med projekteringen.

Resultatet av analysen ska tillsammans med andra förutsättningar bidra till att projektet finner den mest långsiktigt hållbara lösningen för nya slussar i Trollhätte kanal.

Kulturarvsanalysen behandlar kulturlandskapet i sin helhet från förhistorisk tid till nutid utifrån såväl fysiska lämningar, byggda miljöer och företeelser som visuella och historiska samband. För en genomgång av landskapsutvecklingen i Göta älvdalen och Trollhätte kanals historik i sin helhet hänvisas till den inledande rapporten *Övergripande historik Trollhätte kanal - Underlag till kulturarvsanalyser* (Trafikverket 2023).

1.4 Kulturarvsanalysens upplägg

Kulturarvsanalysen inleds med en genomgång av förutsättningar som relevant lagstiftning och tidigare skyddade och utpekade kulturmiljöer.

I kapitel 2 görs en fördjupning av den förhistoriska och historiska landskapsutvecklingen omkring slussområdet i Lilla Edet fram tills i

dag. Detta kapitel utgår från ett antal teman, baserade på markanvändning och näringar som varit betydelsefulla för området och som format det kulturlandskap som finns i dag.

I nästa kapitel görs en inzoomning till det område där lokaliseringen av den nya slussen är beslutad. Här redovisas de särskilt väsentliga kulturmiljöer som har identifierats och bedöms påverkas av ny sluss. Bärande kulturhistoriska berättelser och vilka uttryck i miljön som avspeglar dessa redovisas. Utifrån dessa har ett antal råd till nästa skede har tagits fram.

1.5 Källmaterial och metodik

Kulturarvsanalysen baseras på tidigare framtagna underlag, arkeologiska rapporter från området, relevant kartmaterial, arkivhandlingar, lokalhistorisk litteratur, samtal med lokala intresseföreningar och platsbesök.

1.5.1 Platsbesök

Under arbetet med kulturarvsanalysen har fyra platsbesök genomförts vid Ströms sluss i Lilla Edet under 2022 samt ett under 2024. Det inledande besöket gjordes tillsammans med representanter från en rad olika teknikområden från WSP och Trafikverket, bland annat landskapsarkitekter och naturmiljö.

Under platsbesöken har kulturlandskapet på

respektive plats studerats. Byggnader, byggnadsverk och strukturer som kan komma att beröras av ny sluss har studerats och dokumenterats i fält.

1.5.2 Arkeologiska utredningar

Under projektet har Lödöse museum genomfört arkeologiska utredningar steg 1 och 2 kring aktuellt slussområde. Utredningarnas syfte har varit att fastställa förekomsten av fornlämningar och andra kulturhistoriska lämningar, samt utgöra ett fördjupat planerings- och beslutsunderlag. Utredningarna resulterade i att en övrig kulturhistorisk lämning i Slottsparken kunde nyregistreras.

Rapporterna innehåller omfattande kart- och arkivstudier som också har använts som underlag till kulturarvsanalysen.

1.5.3 GIS-analys

I en GIS-analys har historiska kartor studerats och rektifierats. På så sätt framkommer dels historiska strukturer som finns kvar i dag, exempelvis slusslämningar, vägar, historiska fastighetsgränser och markanvändning, dels de slusslägen och kanalleder som inte längre är avläsbara i landskapet.

Vidare har underlag från Riksantikvarieämbetets fornlämningsdatabas Fornsök använts för att analysera fornlämningsbeståndet inom

området och dess samband med framför allt Göta älv och Trollhätte kanal.

1.5.4 Bedömning av känslighet

Utifrån de historiska teman som presenterats i kapitel 2 samt tidigare utpekanden och skydd har två särskilt väsentliga kulturmiljöer som kommer att beröras av projektet avgränsats.

För varje särskilt väsentlig kulturmiljö har den eller de bärande kulturhistoriska berättelserna identifierats. De uttryck, såsom samband, beståndsdelar och egenskaper, som återspeglar den kulturhistoriska berättelsen har listats som värdebärande uttryck.

Utifrån dessa har kulturmiljöns känslighet analyserats: hur och på vilket sätt är de olika uttrycken känsliga för förändringar och tillägg kopplade till planerad utveckling? Resultatet har blivit ett antal råd till nästa skede, vilket visar miljöns potential till förändring samtidigt som de kulturhistoriska berättelserna fortsatt är avläsbara.

1.6 Nationella riktlinjer och mål

Riksantikvarieämbetet har angett definitioner av kulturarv och kulturmiljö. Kulturarv avser alla materiella och immateriella uttryck för mänsklig påverkan – till exempel spår, lämningar, föremål, miljöer, verksamheter, tradi-

tioner och kunskaper. Kulturmiljö är en del av kulturarvet och avser hela den av människor påverkade miljön. En kulturmiljö kan vara såväl en enskild anläggning eller lämning, såväl som ett mindre eller större landskapsavsnitt. Kulturmiljön omfattar inte bara landskapets fysiska innehåll utan även immateriella företeelser som ortnamn eller sägner som är knutna till en plats.

1.6.1 Miljö kvalitetsmål

Miljö kvalitetsmålen är 16 nationella mål som Sveriges riksdag har antagit, vilka beskriver det tillstånd i den svenska miljön som miljöarbetet ska leda till. Kulturmiljön ingår i tio av miljö kvalitetsmålen, bland annat "God bebyggd miljö". I preciseringar kopplade till målet anges att infrastruktur ska integreras i stadsplaneringen och i övrig fysisk planering, samt att lokalisering och utformning av infrastrukturen görs med hänsyn till natur- och kulturmiljö samt estetik. Preciseringarna anger också att det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer samt platser och landskap bevaras, används och utvecklas.

1.6.2 Nationella kulturmiljömål

Från 2014 gäller fyra nationella kulturmiljömål. Regering och riksdag har uttalat att de även ska vara vägledande för kulturmiljöarbetet på regional och kommunal nivå.

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.
- Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön.
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser.
- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

1.6.3 Trafikverkets kulturmiljöstrategi

Trafikverket har en kulturmiljöstrategi (2019) som bygger på de nationella kulturmiljömålen och FN:s hållbarhetsmål Agenda 2030. Strategin ska stärka Trafikverkets förmåga att bidra till ett hållbart samhälle genom att hantera kulturmiljön som en resurs. I strategin görs bland annat ställningstagandena att Trafikverket ska utforma nya

anläggningar och genomföra ombyggnationer i samspel med omgivningens kulturmiljövården och vårda och bevara infrastrukturens kulturmiljövården som omfattas av lagstiftningarnas skyddsparagrafer eller hänsynskrav.

Enligt beslut 2016-02-05 har Trafikverket antagit en riktlinje för landskap (TDOK 2015:0323) som lägger fast Trafikverkets grundläggande förhållningssätt till vägar, järnvägar och landskap. Riktlinjen innebär bland annat:

- Att kulturmiljöer ska användas utan att förlora sitt prioriterade innehåll
- Att värden stötts och stärks så att kulturmiljön har potential att utvecklas
- Att kulturmiljöer bevaras för att kunna berättas om transportinfrastrukturens historia över tid
- Att en mångfald kulturmiljöer bevaras, genom våra val i infrastrukturarbetet, som berättar om människors övriga historia (i olika skala)

1.7 Lagstiftning

1.7.1 Kulturmiljölagen

Genom kulturmiljölagen (KML) anger samhället grundläggande bestämmelser till skydd för viktiga delar av kulturarvet. Lagen innehåller bland annat bestämmelser för skydd av byggnadsminnen, fornlämningar och kyrkliga kulturminnen.

Fornlämningar

Alla fornlämningar är skyddade genom kulturmiljölagens andra kapitel och skyddet gäller både för kända registrerade fornlämningar och ännu icke identifierade fornlämningar. Skyddet innebär att det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen på något sätt förändra, ta bort, skada eller täcka över en fornlämning. För hanteringen av fornlämningar anger kulturmiljölagen en arbetsgång som bygger på flera steg med syfte att, så långt som det är möjligt, undvika och minimera ingreppen i fornlämningar. Om en fornlämning påträffas under grävning eller annat arbete ska arbetet omedelbart avbrytas och länsstyrelsen kontaktas.

En fornlämning är enligt kulturmiljölagen en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. En fornlämning ska också ha tillkommit före år 1850. Alla åtgärder som innebär övertäckande, grävning, flytt eller annan ändring av fornlämningen kräver tillståndsprovning. Provningen görs av länsstyrelsen.

Fornlämningsområde

Till en fornlämning hör ett så stort område på marken som behövs för att bevara fornlämningen. Områdets storlek skiftar beroende på fornlämningens art och betydelse och dess

läge i landskapet. Skyddsområdets storlek fastställs av länsstyrelsen från fall till fall. Om arbete skall utföras i anslutning till fornlämning ska länsstyrelsen kontaktas för att ta ställning till skyddsområdets omfattning.

Övriga kulturhistoriska lämningar

En övrig kulturhistorisk lämning omfattas av kulturmiljölagens inledande hänsynsparagraf vilket innebär att kulturmiljön ska visas hänsyn och att skador ska undvikas eller begränsas. Här krävs ett samråd med länsstyrelsen för en bedömning av just denna lämning, om den av särskilda skäl bör fastställas som fornlämning eller om bedömningen övrig kulturhistorisk lämning kan kvarstå.

1.7.2 Plan- och bygglagen

I plan- och bygglagens andra kapitel preciseras ett antal allmänna intressen. Som ett allmänintresse är kulturmiljöperspektivet en central och ibland avgörande aspekt för lämpligheten att bebygga ett markområde. Där anges bland annat att hänsyn ska tas till stads- och landskapsbilden och platsens natur- och kulturvärden. Ett bebyggelseområdes särskilda historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden ska skyddas. Befintliga karaktärsdrag ska respekteras och tas tillvara.

I plan- och bygglagens åttonde kapitel hanteras särskilt värdefull kulturmiljö genom förvanskningförbud och varsamhetskrav. Byggnader som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas. Motsvarande gäller även för bygglovspliktiga anläggningar, bebyggelseområden och allmänna platser.

1.7.3 Miljöbalken

Miljöbalken ska främja en hållbar utveckling så att nuvarande och kommande generationer kan leva i en hälsosam och god miljö. Miljöbalkens bestämmelser gäller parallellt med andra lagar, som plan- och bygglagen och kulturmiljölagen, och kan på så sätt förstärka och komplettera lagskydd för kulturmiljö.

Miljöbalken ska enligt dess första kapitel tillämpas så att värdefulla kulturmiljöer skyddas och vårdas. Enligt andra kapitlets hänsynsregler ska alla som bedriver en verksamhet skaffa sig de kunskaper och utföra de åtgärder som behövs för att förebygga, hindra eller motverka att det uppstår skada eller olägenhet för miljön, vilket omfattar kulturmiljö.

I tredje kapitlet regleras områden av riksintresse för kulturmiljövården, vilket är områden där landskapets historia går att avläsa och uppleva så väl att de anses vara av nationellt intresse. Riksintressen ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön.

1.8 Skyddade och utpekade kulturmiljöer inom området

Nedan redogörs för fornlämningar, övriga kulturhistoriska lämningar och utpekade byggnader som finns inom utredningsområdet. Dessa visas även på kartillustrationen på nästa uppslag. Området ligger inte inom riksintresse för kulturmiljövården.

1.8.1 Kulturmiljölagen

Fornlämningar

Följande fornlämningar finns registrerade inom utredningsområdet:

- Hällristning – L1966:6565
- Boplats – L1966:6566
- 1832 års sluss – L1965:399 (övre)
L2024:2751 (nedre)
- 1607 års sluss – L1966:6636

Övriga kulturhistoriska lämningar

De övriga kulturhistoriska lämningar som finns registrerade inom utredningsområdet är:

- Kanal – L2024:2756
- Fartygslämning – L1960:7085
- Minnesmärke i slottsparken – L1966:4425
- Minnesmärke – L1966:5982
- Minnesmärke – L1966:6607
- Park-/trädgårdsanläggning – L2022:7140

1.8.2 Plan- och bygglagen

Kulturarvsplan

Lilla Edets kommun har en kulturarvsplan som antogs år 2010, vilken redogör för kulturhistoriskt värdefulla miljöer och byggnader i kommunen. Den kommunalt utpekade kulturmiljön ”Fall- och slussområdet med Ströms slott” ligger inom området. Som uttryck för miljön anges 1607 års slussanläggning med Sveriges äldsta sluss, 1844 års slussanläggning (*slussen färdigställdes 1832, men är en del av 1844 års kanalprojekt*), nuvarande sluss från 1913–16 med tillhörande kanalkontor, manöverhytt och bostadshus, Ströms slott med tillhörande park och stall, kraftstation, Inlands pappersbruk. Ströms slotts stallar och Inlands pappersbruk har dock rivits.

De gällande skydd, rekommendationer och åtgärder som anges i kulturarvsplanen redovisas på nästa uppslag.

Byggnader, byggnadsverk och bebyggelseområden som pekas ut i kulturarvsplanen är att betrakta som särskilt värdefulla enligt plan- och bygglagen och omfattas därmed av förvanskningsförbud.

Översiktsplan

I kommunens gällande översiktsplan (2012) anges att de kommunalt utpekade kulturmiljöerna ”innehåller kulturhistoriska kvaliteter, värden och sammanhang som kräver hänsyn i kommande planering eller utveckling”. Fall- och slussområdet med Ströms slott är en av de utpekade kulturmiljöerna. Kommunens ställningstagande är att: ”Stor hänsyn ska tas till kulturmiljön vid beslut om förändringar inom eller i anslutning till de områden som är utpekade kulturmiljöer i Kulturarvsplanen. Särskilt värdefulla miljöer ska bevaras och säkerställas för framtiden. Rekommendationer i Kulturarvsplanen ska följas vid bygglov och planläggning.”.

Vidare anges som utvecklingsmöjlighet för Ström och slussområdet att ”Slottet med sin vackra park, Strömsparken och slussområdet är en stor tillgång för centralorten. Med förbättrad tillgänglighet kan området utvecklas som attraktivt park- och rekreationsområde för allmänhet och besökande. [...] De

geotekniska säkerhetsriskerna kan innebära begränsningar för den framtida markanvändningen [och] stora delar av Ström och slussområdet bör uppmärksammas [inom] fortsatt planering.”

Gällande byggnadsplan

För del av slussområdet och Ströms slottspark gäller byggnadsplan för Ströms samhälle och Strandbacken som vann laga kraft 1958. Ströms slott är betecknat med k: ”med k betecknat område skall utgöra reservat för befintlig kulturhistoriskt värdefull byggnad”. I planbeskrivningen anges att beteckningen avser kulturhistoriskt värdefull byggnad samt ”förändringar i byggnaderna bör ej företas utan att samråd skett med landsantikvarien”.

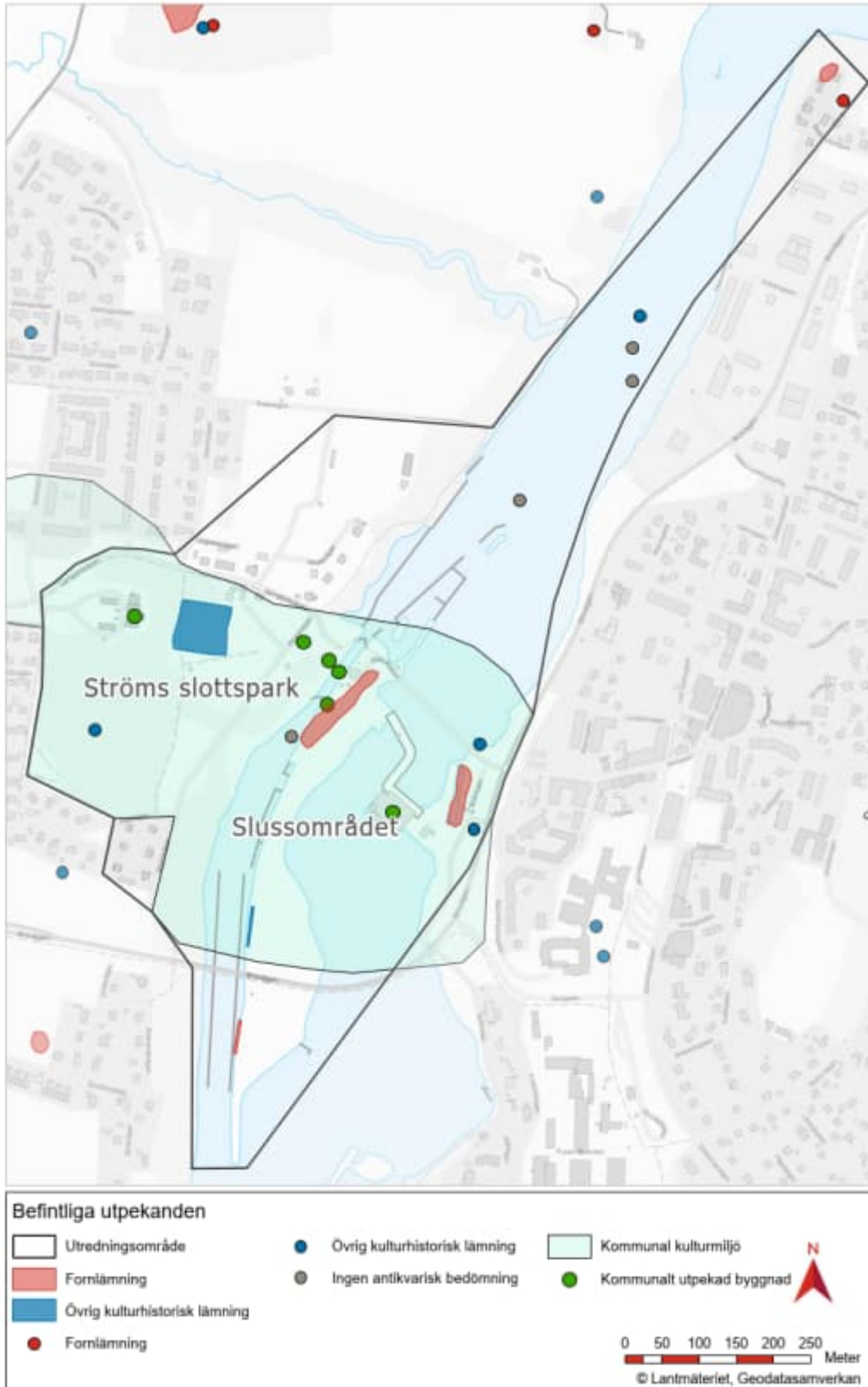
Skyddade och utpekade kulturmiljövärden, Ströms sluss, Lilla Edet

Kommunalt utpekade kulturmiljöer

Fall- och slussområdet med 1607 års slussanläggning med Sveriges äldsta sluss, 1844 års slussanläggning [färdigställd 1832], nuvarande sluss från 1913—1916 med tillhörande kanalkontor, manöverhytt och bostadshus, Ströms slott med tillhörande park och stall, kraftstation, Inlands pappersbruk. (ur Kulturarvsplan Lilla Edets kommun, 2010)

Fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar

Fornlämningar och ÖKL utgörs av en stenåldersboplats och hällristning (skålgropar) i utredningsområdets nordöstra hörn, lämningarna efter 1607 respektive 1832 års slussar, minnesmärken relaterade till bland annat slussverksamhet och godset Ström, fartygslämningar i älven samt lämningar efter Ströms historiska slottspark.

Figur 1. Kartan visar utredningsområdet i relation till befintliga utpekade kulturmiljövärden, fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar.

KOMMUNALT UTPEKAD KULTURMILJÖ

1. Ströms slott
2. Slussvaktarbostad 1916
3. Kanalkontor 1916
4. 1916 års sluss
5. Manöverhytt 1916
6. Lilla Edets kraftverk

Figur 2. Kartan visar den kommunalt utpekade kulturmiljöns utbredning, samt de byggnader inom utredningsområdet som pekats ut i kommunala byggnadsinventeringar.

Fornlämningssbild kring Ströms sluss

FORNLÄMNINGAR

Slussar och kanaler

L1966:6636 - Slussen från 1607 belägen vid älvens östra sida.

L1965:399 - Igenfylld lämning efter 1832 års övre sluss, belägen parallellt med dagens slussled. Lämningen fylldes igen kring år 1980 och endast mindre delar är synliga.

L2024:2751 - En mur från 1832 års nedre sluss finns bevarad på Inlandsön.

Förhistoriska lämningar

L1966:6566 - Stenåldersboplats belägen på en privat tomt i utredningsområdets nordöstra hörn.

L1966:6565 - Hällristning (skålgropar) i anslutning till stenåldersboplatsen.

ÖVRIGA KULTURHISTORISKA LÄMNINGAR

Kanal

L2024:2756 - Stenkonstruktion/mur med trolig koppling till 1832 års kanal.

Park-/trädgårdsanläggning

L2022:7140 - Bevarade strukturer från åtminstone 1800-talet i Ströms slottspark, som partier av grusgångar samt raserade dammanläggningar.

Minnesmärken

L1966:5983 - Minnestavla vid 1600-talsslussen som sattes upp i samband med en renovering år 1784. Minnestavlans position är felaktigt angiven i Forsök då den sitter i själva slussen, på östra slussmuren.

L1966:6607 - Minnessten rest 1930 över soldater som drunknade vid släckningen av en stor stadsbrand hundra år tidigare. Stenen står strax öster om 1600-talsslussen.

L1966:4425 - Minnessten efter friherre Gustaf Macklean, tidigare ägare till Ström som avled 1804.

Fartyglämning

L1960:7085 - Lämning i älven efter galeasen Vilhelm som förliste år 1963.

Förhistoriska lämningar

L2022:7140
Historiska
parkstrukturer

L1965:399
1832 års sluss

L1966:6636
1607 års sluss

L2024:2756
Murparti,
troligen 1832 års kanal

L2024:2751
1832 års sluss

Utredningsområde

Fornlämning

Övrig kulturhistorisk lämning

Fornlämning

Övrig kulturhistorisk lämning

Ingen antikvarisk bedömning

0 50 100 150 200 250
Meter

© Lantmäteriet, Geodatasamverkan

Figur 3. Kartan visar samtliga registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar inom utredningsområdet. Lämningarna efter historiska slussar är inringade i gult.

2. Lilla Edet: Områdets karaktär och historiska utveckling

Slussområdet i Lilla Edet är beläget på Göta älvs västra sida, väster om tätortens centrum. Omgivningen karaktäriseras av ett öppet älvrums med industriell prägel och Lilla Edets kraftverk från 1920-talet som blickfång.

2.1 Naturgeografi och topografi

Längs utredningsområdets västra sida kantas stranden av lövskog blandad med villabebyggelse och öppen jordbruksmark, medan älvrummets östra sida avgränsas av tätorten Lilla Edet. Jordbruksmarken har på flera ställen en bevarad struktur som syns på kartor från 1700-talet.

Lilla Edet är platsen för ett av Göta älvs naturliga vattenfall, vilket skapat behov av en sluss här. Topografin i anslutning till älven är påverkad av historiska arbeten med slusskonstruktioner och skredsäkrande åtgärder, som syns i exempelvis terrasseringar och skoningar. Vyn österut präglas av de höga Prässebergen som fond.

2.2 Förhistorisk tid

Göta älv har varit en viktig transportväg sedan förhistorisk tid och älvdalen har varit bebodd i tusentals år. För en genomgång av den förhistoriska landskapsutvecklingen hänvisas till *Översiktlig historik Trollhätte kanal - underlag till kulturarvsanalyser* (Trafikverket, 2023).

Figur 4. Slusskanalen sedd från syd. Älven utgör gräns mellan Bohuslän och Västergötland. I älven ligger Inlandsön, som till stor del skapades för 1832 års slusskanal och senare breddades för att rymma ett nu rivet kartongbruk. Till höger i bild syns kraftverket och Vattenfalls damm. Prässeberget utgör fond i öster.

I utredningsområdets närhet finns lämningar som berättar om människors närvaro under förhistorisk tid, bland annat boplatser, hällristningar och förhistoriska gravar. På föregående sida redovisas samtliga registrerade lämningar i utredningsområdet.

2.3 Historisk landskapsutveckling

2.3.1 Administrativ historik

Lilla Edet har hört till flera socknar och län. Den västra stranden har historiskt tillhört Hjärtums socken i Inlands Torpe härad, Bohuslän, som fram till 1658 tillhörde Norge respektive Danmark. Namnet Hjärtum är troligen sammansatt av ”hjort” och ”hem” och finns dokumenterat sedan år 1273. Marken längs Göta älv har tillhört säteriet Ström. Namnet Ström finns dokumenterat från år 1320 och kommer från fallet i älven som kallades för Bergaström.

Östra stranden tillhörde Fuxerna socken i Flundre härad, Älvsborgs län. En tolkning av namnet Fuxerna är ”den dimmiga höjden”, vilket kan syfta på den platå nedanför fallet vid Lilla Edet där kyrkan och det äldsta kända byläget funnits. Det är på denna sida som samhället Lilla Edet växte fram i anslutning till den första slussen.

Lilla Edets kommun bildades år 1971 när Lilla Edets köping, Lödöse och Inlands Torpe landskommuner samt en del ur Flundre landskommun slogs samman.

Figur 5. Nutida satellitbild över hela slussområdet och Ström med omgivning. Efter rivningen av Inlands bruk är själva ön, som tillskapades under 1800-talet, det enda fysiska spåret efter den industriella verksamhet som präglade älvrummet under det sena 1800-talet. En krans av villabebyggelse omger Ströms säteri. Äldre åkerstrukturer återstår i det oexploaterade området kring Strömsvallan.

2.3.2 Ströms säteri

I historisk tid har landskapet och bebyggelsen på älvens västra sida präglats av egendomen Ström, som har varit en av de största jordägarna i Bohuslän. Ströms säteri nämns första gången år 1320 och låg ursprungligen under huvudgården Röstorp i Västerlanda, som senare uppgick i Ström. År 1568 omnämns Ström som sätesgård. Säteriets huvudbyggnad, uppförd 1685–1691 och senare ersatt med nuvarande huvudbyggnad år 1852, är placerad på en höjd med vy över älven.

Vid älven fanns Ströms egna sågverk och kvarn belägna sedan åtminstone 1700-talet. Inför bygget av 1832 års sluss avsevärdade Ström ett markområde längs älven till Trollhätte kanalbolag. På en laga skifteskarta från år 1853 (Figur 123) syns att Ströms kanal har tillkommit, vilket har inneburit att den västra stranden har grävts ur, kanalen har grävts genom gården Norra Ryks tomt, strukturer i älven och ny bebyggelse har tillkommit.

2.3.3 Östra stranden

Lilla Edets samhälle är, och har historiskt varit, koncentrerat till den östra sidan om älven. Den första storskaliga kartan över den östra stranden är över en delning av Fuxerna hed år 1753 (Figur 7). Där syns den gemensamma utmarken norr om Fuxerna by som till stor del bestod av betesmark med inslag av bergsknal-

Figur 6. J. Fredrik Weinbergs akvarell från Lilla Edets östra strand, 1803. I förgrunden syns den gamla slussen och virkesupplag till de många sågverken som låg här. I bakgrunden, på den bohusländska sidan, skymtar Ströms slott med tillhörande sågverk nere vid älven.

lar, som skärs igenom av landsvägen mellan Göteborg och Vänersborg. På kartan syns slussen med tillhörande slusskrivarehus samt tullhus, tings- och gästgivargård och arrest. Lilla Edet hade varit tingsplats för Flundre härad sedan tingslagets bildande 1680 och tingshuset var sammanbyggt med gästgivaregården. Under denna tid var tingsförhandlingar sociala händelser som folk reste

långväga för att delta i, och det var vanligt att tingshus och gästgivaregård låg i nära anslutning till varandra för att bilda ortens sociala centrum vid sidan av kyrkan. På en karta över Lilla Edets tomter från 1880 (Figur 8) syns att samhället bestod av flera gårdar av varierande storlek i en tätbebyggd bymiljö.

Figur 7. Delning av Fuxerna hed 1753, detalj. Fuxerna bys marker samt Lilla Edets tomter som är koncentrerade kring sluss och sågverk. Slusskanalen syns på älvens östra sida, med närliggande sågverk ute i älven. Ströms ägor på västra sidan om älven. Lantmäteriet.

Figur 8. Lilla Edets tomter år 1800. Här syns bebyggelsestrukturen i den dåvarande sågarbyn Lilla Edet. Lantmäteriet.

2.4 Industrisamhällets framväxt

2.4.1 Sågverk

Bruket med så kallade sågkvarnar (vatten-sågar) introducerades i Norden under medeltiden, troligen av Vadstenamunkar, och uppfinningen började spridas i Sverige under 1400-talets mitt. Enligt uppgifter ska det ha funnits en sågkvarn i Lilla Edet redan under 1400-talets slut. Den första konstaterade statliga sågen i Lilla Edet var i bruk i början av 1600-talet. Förutsättningarna för sågverksindustrin var goda, då vattenfallet i älven utgjorde en idealisk kraftkälla till att driva sågverken. Timmer hämtades till en början i Flundre härad, men i takt med ökande produktion vidgades upphämtningsområdet till att även omfatta värmländska skogar. Precis som slussanläggningen drabbades sågverken hårt av de gränsfejder som pågick i Göta äldalen under 1600-talet. Anläggningarna blev förstörda av danskarna ett flertal gånger.

Vid 1700-talets mitt introducerades det så kallade holländska sågningssättet i Lilla Edet. Metoden gjorde bruk av mångbladiga sågar, vilket ledde till en kraftigt ökad produktion. Snart betraktades Lilla Edets såganläggningar som de främsta i hela landet. Mot seklets slut sysselsatte sågverksindustrin omkring 200 arbetare på orten. En bit in på 1800-talet fanns totalt 12 sågverk vid älven.

Vid 1870-talet hade emellertid sågverksindustrin i Lilla Edet hamnat i ekonomiska svårigheter. Ingenjören och industrimannen C. Emil Haeger, som tidigare hyrt sågverk för att framställa pappersmassa, började köpa upp ortens sågar för att kunna massproducera pappersmassa och papper. År 1881 lät Haeger riva sågar för att uppföra en pappersfabrik, Lilla Edets pappersbruk, vid nuvarande kraftstationen vid älven. Lilla Edets 400-åriga epok som sågverksort gick i graven, och pappersindustrin tog vid.

2.4.2 Pappersindustrin

Runt samma tid som Haeger startade pappersbruket under 1800-talets slut köptes Ströms slott av brukspatronen Petter Larsson. Till godset hörde två holmar i älven med kvarn och såg. Larsson upplät holmarna till ett nystartat aktiebolag där han själv var delägare. Aktiebolaget, Inlands Pappfabrik AB, uppförde under 1890-talet en stor fabriksanläggning på marken. Inlands specialiserade sig på produktion av papper och kartong, med betoning på det sistnämnda. Lilla Edets position som utpräglad industriort befästes, och

Figur 9. Detalj ur karta över Lilla Edets sågverk, 1800. Utsnittet visar vattenfallet och sågverken på den så kallade Sågholmen där kraftverket ligger i dag. 1600-talets "Sluss canalen" i bildens nederkant. På andra sidan älven syns Ströms såg. Lantmäteriet.

Figur 10. Industrimiljön vid älven fotograferad från syd 1907. Inlands till vänster och Lilla Edet Pappers till höger, med fallet som central kraftkälla. Sjöfartsverket.

hela älvrummet kring slussen upptogs nu av pappersindustri: Haegers Lilla Edet pappersbruk, samt Inlands kartongbruk.

Trots några förödande eldsvådor blev Haegers bruk snart ortens största arbetsgivare. Vid sekelskiftet 1900 arbetade runt 800 personer med pappersframställningen. Den första fackföreningen bildades 1906, och redan året efter uppförde föreningen ett Folkets Hus. Snart skulle emellertid bruket flyttas, då marken och fallen inlöstes av statens Kung-

liga Vattenfallsstyrelse för uppförandet av ett nytt vattenkraftverk. År 1918 revs pappers bruket, och skulle inte komma att byggas upp igen förrän i mitten av 20-talet. Några av arbetarna från det nedlagda bruket arbetade under 20-talet på en påsfabrik på Spånkajen på östra älvstranden, som startats som en mindre filial av bruket. Påsfabriken hade många kvinnliga anställda.

När Edets pappersbruk byggdes upp igen var det i området Ängarna, söder om det gam-

la bruket. Hit flyttade även påsfabriken på 30-talet. I början av 40-talet startades produktionen av kräppat mjukpapper till toalett och sanitet, en nymodighet på marknaden. Det var i samband med denna produktion som Edet introducerade toalettpappersrullen i Sverige. Under andra världskriget kom bruket att överge produktionen av omslags- och kuvertpapper för att helt ägna sig åt sanitetsprodukter. Snart utvidgades sortimentet till att innefatta även näsdukar, servetter, pappershanddukar och engångsblöjor av cellstoff

Figur 11. Dagens pappersbruk strax söder om tätorten. Marie Odenbring Widmark / Vänersborgs museum.

– en nyhet som brukets arbetande föräldrar var först i Sverige med att pröva.

Efter Götaraset 1957, då hela strandbrinken i Göta rasat ner i älven, flyttades bruket till sin nuvarande plats öster om Ängarna. Under 60-talet arbetade drygt 1000 personer med pappersframställningen. 1969 köptes bruket upp av ett holländskt företag efter nära 100 år i familjen Haegers ägo. Under resterande delen av 1900-talet skedde ytterligare ägarbyten, med diverse effektiviseringar av produktionen. Bruket står kvar än i dag och utgör en viktig arbetsgivare på orten.

2.4.3 Övriga industrier

Parallellt med pappersframställningen fanns i och nära Lilla Edet flera större tegelbruk som utgjorde viktiga arbetsplatser under 1800-talet och början av 1900-talet. Torpa respektive Lyckebergs tegelbruk, belägna norr om Lilla Edet på västgötasidan, producerade miljontals tegel årligen som bland annat användes till husbyggen i Trollhättan och Göteborg. Bodéns tegelbruk var ett större tegelbruk beläget i Lilla Edet som var verksamt från 1800-talets mitt och revs när Vattenfall köpte upp fastigheten 1916.

En annan stor arbetsgivare på orten var Ellbo tändsticksfabrik, som etablerats på 1860-talet vid älven nära Fuxerna kyrka. Fram till nedläggningen vid sekelskiftet sysselsatte Ellbo över 100 arbetare på orten.

2.5 Utveckling under 1900-talet

2.5.1 Egnahemsbebyggelse

Under 1910-talet styckades mark av från Ström och såldes som egnahemslotter, främst till anställda vid Inlands pappersbruk. Tomterna norr om Ström fick namn som Fridhem, Älvhem och Strandhem. Åtminstone en tomt köptes av en slussvakt. Söder om Ström såldes ett större område kallat Parkudden till bruk-sägare G. T. Lindstedt och Eskil Larsson, som samtidigt tog över arrendet av Inlands pappersbruk. Parkudden delades in i flera mindre tomter för egnahemsbostäder. Majoriteten av dessa byggnader är till stor del ombyggda i dag, men karaktären av egnahemsområde finns till viss del bevarad. *Byggnader som berörs av projektet redovisas i bilaga 1.*

Figur 12. Norr om slussarna präglas miljön närmast älven av den egnahemsbebyggelse som uppfördes under 1910-talet, samt Strömsvallen.

Figur 13. Göta Älvbron under uppförande, 1926. lillaedetbilder.se.

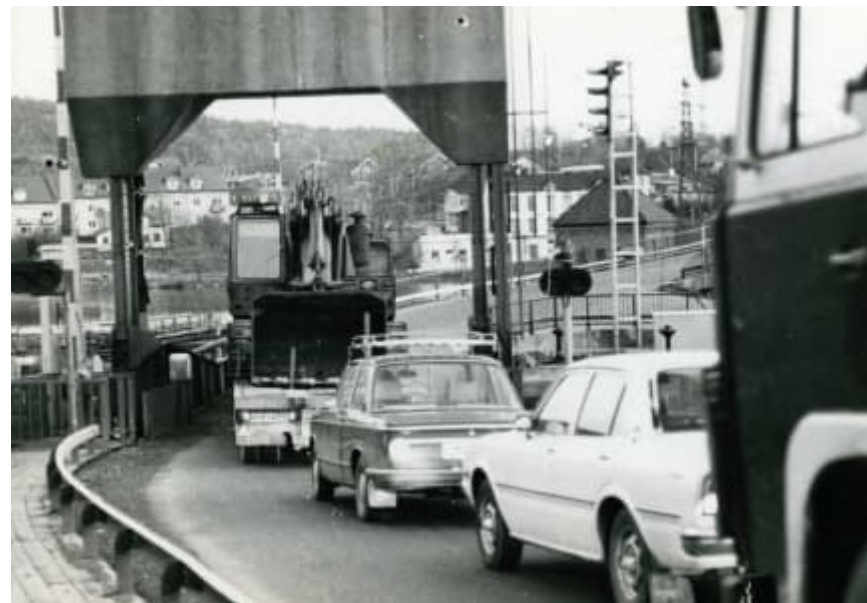
2.5.2 Göta Älvbron

Under 1920-talet byggdes Göta Älvbron, även kallad gamla Lilla Edetbron och Inlandsbron, över älven och blev den första vägförbindelsen mellan Lilla Edet på älvens östra sida och Ström på den västra sidan. Bron är uppförd i betong och består av tre bågspänn. Den bredades i början av 1950-talet. Ursprungligen fanns en klaffbro över slussen i dess västra ände, vilken till största del revs i samband med att nya Lilla Edetbron invigdes 1985. Vissa betongdelar finns kvar.

I dag fungerar bron främst som gång- och cykelbro, men används även för biltrafik till och från Inlandsön. Som den första vägförbindelsen över älven i Lilla Edet har bron ett lokalhistoriskt värde. Den bevarade betongbron från 1920-talet har, trots vissa förändringar, också ett teknikhistoriskt värde.

2.5.3 Strömsvallen

Under 1900-talets första decennier upplät Inlands bruk mark till en fotbollsplan, vilket senare kom att bli Strömsvallen. Ströms

Figur 14. Trängsel på Göta Älvbrons klaffdel vid slussen, 70-tal. Innan den nya brons invigning 1985 var slussmiljön betydligt mer trafikerad och livlig än i dag. lillaedetbilder.se.

idrottsförening bildades 1925, men hade föregångare i tidigare idrottssammanslutningar i bygden. 1937 skedde en omorganisation och Inlands idrottsförening bildades ur den tidigare föreningen.

Bildandet av Ströms respektive Inlands idrottsföreningar skedde under mellankrigstiden då idrottsrörelsen slog igenom i Sverige. Under samma period skedde en geografisk spridning av idrottsrörelsen, som fram till dess främst hade varit knuten till större städer. Idrotten spreds också socialt till arbetarrörelsen och befolkningen på landsbygden.

Figur 15. Inlands IF möter Åmål i maj 1969. Träläktaren i bakgrunden finns kvar i dag, med senare tillkommet tak. Foto: Roger Lärk.

Strömsvallen anlades under 50-talets början. Precis som vid de flesta liknande idrottsplatser uppfördes tidigt läktare och en byggnad som troligtvis fungerade som klubbhus. Förråd, kiosk och entrébyggnad har tillkommit under åren.

2.5.4 Bebyggelseexpansion och kommunsammanslagning

Under 1900-talets andra hälft har ytterligare bebyggelse, främst småhus, byggts omkring slussområdet och Ströms säteri.

På 1980-talet tillkom ytterligare en broförbindelse mellan Lilla Edet och Ström och under samma årtionde slogs de två kommunerna på varsin sida av älven, tillsammans med Lödöse, samman till en.

Figur 16. Fundament för Lilla Edetbron uppförs, tidigt 1980-tal. Det gamla kalkkontoret vid Ströms nedre sluss revs troligen för att ge plats åt fundamentet till vänster. lillaedetbilder.se

2.6 Utveckling under 2000-talet

Under 2000-talet har ett antal större förändringar skett i miljön kring slussen och Ströms slottspark. Inlands kartongbruk lade ner driften 2012, och fabriksbyggnaderna revs året därpå.

Stallarna vid Ströms slott, uppförda på 1850-talet och den sista kvarvarande ekonomibebyggelsen kopplad till säteriet, revs 2016 av det kommunala bostadsbolaget för att ge plats åt bostadsbebyggelse.

Figur 17. Inlandsön norrut sedd från Lilla Edetbron 2010, strax innan bruket revs. Slussen skymtar i bakgrunden. Brukets bebyggelse sträckte sig över hela ön och hade en stark prägel på upplevelsen av slussmiljön i nästan 100 år. Google maps.

Figur 18. Samma vy som föregående bild år 2022. Bruket jämnades med marken 2013 och ön har lämnats i stort sett obebyggd sedan dess. Google maps.

Figur 19. Karta över miljön kring 1600-talsslussen år 1877. Slussen hade byggts ut drygt hundra år tidigare. Inga detaljerade kartor som visar dess ursprungliga volym har hittats under arbetet med kulturarvsanalysen. Bebyggelsen på kartan väster om slussen hörde till de många sågverken som snart skulle rivras för att ge plats åt pappersbruket. Lantmäteriet.

2.7 Slussarna

2.7.1 Sveriges första sluss

Den sluss som Karl IX lät uppföra i Lilla Edet och som stod färdig 1607 betraktas som Sveriges första sluss. Tiden efter slussens färdigställande blev tumultartad, då ett flertal gränsfejder mellan Danmark och Sverige ägde rum i Göta älvdalen. Slussen förstördes och behövde repareras och byggas om flera gånger. Åren 1613–1619 ägdes Lilla Edets sluss av Danmark som en del av det krigsskadestånd som benämns som Älvsborgs andra lösen.

Under Gustav III:s regeringstid på 1780-talet byggdes slussen ut ytterligare, vilket uppmärksammades på en minnessten som placerades i slussen och som finns kvar i dag. När Lilla Edets kraftverk byggdes på 1920-talet genomfördes en renovering av 1600-talsslussen.

Figur 20. Restaureringsarbete av 1607/1784 års sluss i samband med kraftverksbygget, 1928. Den nybyggda Göta Älvbron syns i bakgrunden. lillaedetbilder.se.

Figur 21. 1600-talsslussen och fallet avbildade under tidigt 1800-tal. Den stora byggnaden vid fallet är Ströms såg. Säteriets corps-de-logi syns uppe på höjden. lillaedetbilder.se.

2.7.2 1832 års slussar

Efter att de omfattande slussarbetena i Trollhättan färdigstälts år 1800 var det dags för Lilla Edet att få en utbyggd slussanläggning. 1826 påbörjades arbetet med att anlägga två sänkslussar på älvens västra sida, nedanför Ströms slott, med slussarna i den nya Göta kanal som förebild. De nya slussarna togs i bruk sommaren 1832, samma år som Göta kanals invigning. Slussarna gavs namn efter kung Karl XIV Johan och kronprins Oscar.

1800-talet utgjorde en mycket intensiv tid för älvtrafiken. Under 1860-talet var sjöfarten så omfattande att det lades fram förslag för ytterligare en slussled i Göta älv. Detta avhjälpes emellertid av järnvägens etablering i landet. Fram till 1880-talet hade mest segelfartyg, älvbåtar och större segelbåtar gått på älven. Ångfartygens genombrott ställde allt hårdare krav på slussarna i älven. Enligt uppgift ska ett hundratal båtar ha passerat igenom Ströms slussar dagligen på 1890-talet. Även om de nya slussarna var betydligt större än sin 1600-talsmotsvarighet på andra sidan älven ansågs de snart vara för små och otidsenliga för att kunna tillgodose de ökande godsvolymer och större fartygen.

Figur 22. Miljön kring fallet år 1816 då 1600-talsslussen fortfarande var i bruk. De svarta linjerna längs västra sidan indikerar dragningen av 1830-talets kanal. På samma sida syns hur den ståndsmässiga miljön kring Ströms säteri sträckte sig ända ut i älven med "Lusthus-holmen" och dess runda lusthusbyggnad. Landsarkivet Göteborg.

Figur 23. Målning från 1800-talets mitt som visar den då nybyggda Ströms (övre) sluss. På holmen som sedermera blev Inlandsön syns flera ekonomibyggnader. Mellan dessa syns en ångbåt tuffa fram i kanalen. Ströms slott i bakgrunden. lillaedetbilder.se

Figur 24. Tidigt foto av 1800-talets slussmiljö. Den stora byggnaden till höger är Ströms kvarn som syns bl.a. i Figur 21 och Figur 23, och som troligen revs i samband med Inlands etablering på platsen under 1800-talets slut. En båtmast skymtar i slusskanalen till vänster i bild. Vänersborgs museum.

Figur 25. Ströms slussar och Ströms säteri, 1853. Platsen för dagens slussled är utritad i vitt och dagens kanalkontor/moderna manöverhytt är utmärkt i gult. Här syns hur smal holmen som i dag kallas Inlandsön var, och hur mycket strandlinjen på Strömssidan förändrades när dagens sluss byggdes.

Figur 26. Höljan mellan Ströms övre och nedre sluss, fotograferad från norr 1914. Längst bort i bild skymtar den nedre slussen.

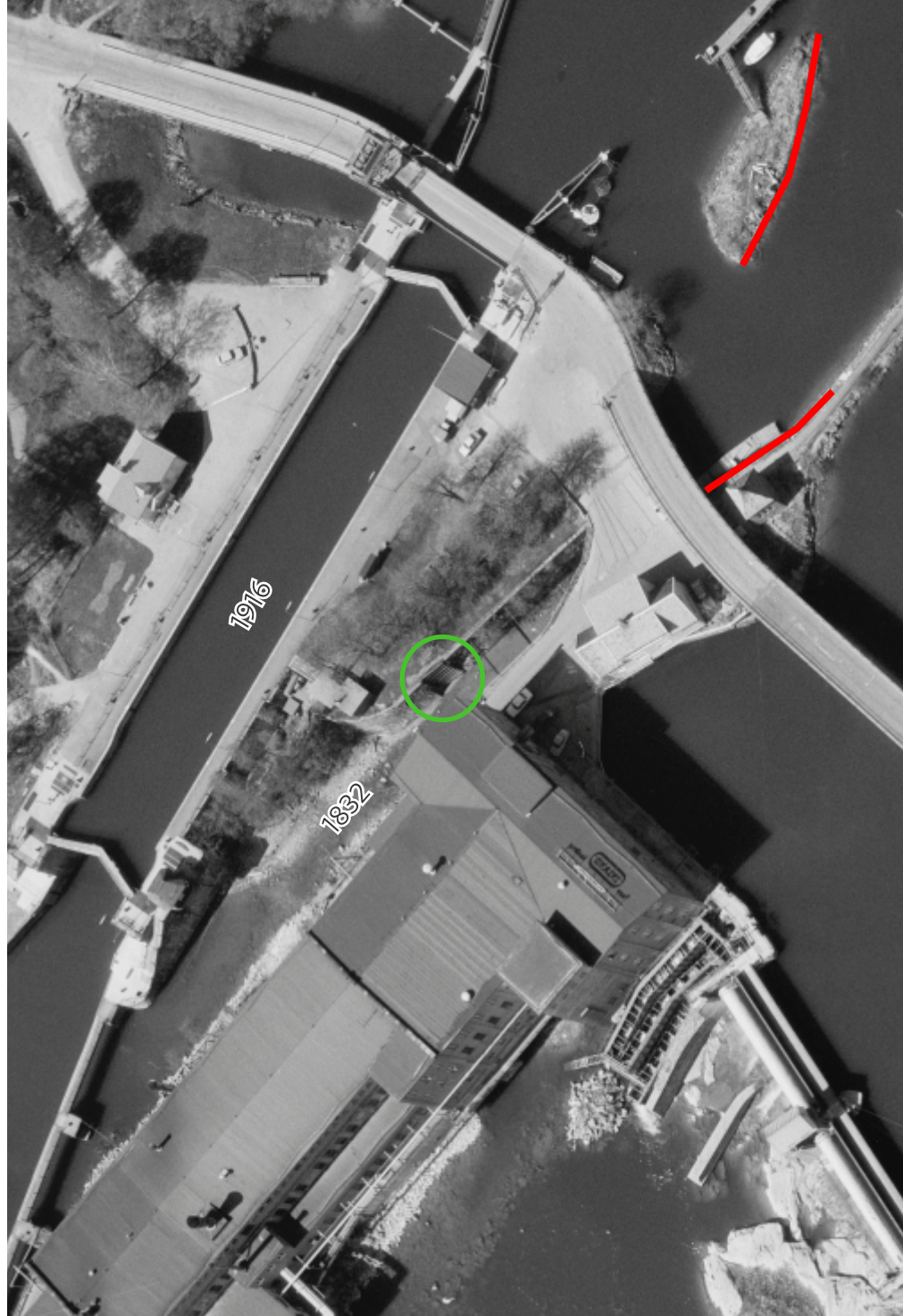
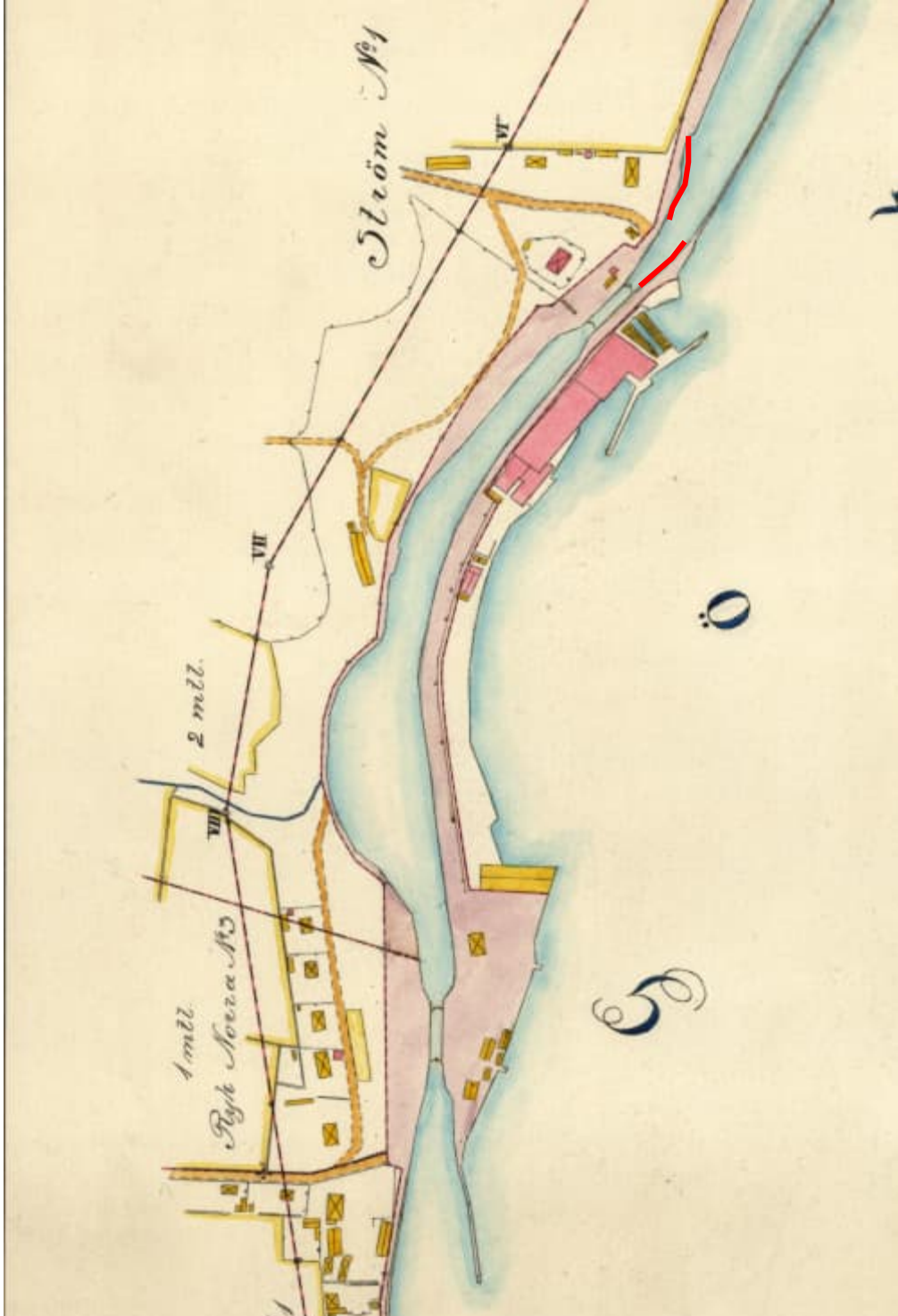
Figur 27. Ströms övre sluss, fotograferad ca. 1914. Dagens sluss ligger på samma plats som höjden i bakgrunden. Byggnaden på höjden var Inlands kontor. Sjöfartsverket.

Figur 28. Vy från övre slussen nedströms, ca. 1914. Slussen är igenfylld i dag. En bit av muren i anslutning till slussporten till höger finns bevarad i dag, strax bakom den moderna manöverhytten. Sjöfartsverket.

Figur 29. Nedre slussen och 1800-talets kanalkontor. Slussmuren till höger i bild samt några stenpollare är bevarade i dag. Vänersborgs museum.

Figur 30. Kartan till vänster visar 1832 års sluss. På flygfotot till höger, taget 1979, syns 1800-talets övre sluss i förhållande till 1916 års sluss. 1800-talsslussen är nästan helt tömd på vatten och hela slussmuren syns. Bevarade strukturer som i dag synliggör det gamla slussinloppet är markerade i rött. På fotot syns att slussporten från 1800-talet (grön ring) var bevarad. Troligen satt den kvar tills slussen fylldes igen följande år. En del av muren där porten satt, samt en del av portens öppningsanordning, är synliga i dag. Karta och flygfoto från Lantmäteriet.

Figur 31. Flygfoto över fallområdet från 1930-talet. På bilden syns hur lummigheten på Inlandsön, kanalkontoret och slussmuren vid Ströms nedre sluss bevarades när själva slussen revs 1916. lillaedetbilder.se.

2.7.3 1916 års sluss

På 1890-talet sköttes driften av Trollhätte kanal av Nya Trollhätte Kanalbolag. Då det blev tydligt att bolaget inte hade resurserna att ombesörja en utvidgad sluss- och kanalled i Göta älv köptes det upp av staten. 1905 inrättades det statliga verket Kungliga Trollhätte Kanal- och Vattenverk. Rätten till fallen i Lilla Edet införskaffades 1908 genom köp från pappersbrukets ägare C. Emil Haeger. Påföljande år gav riksdagen klartecken för en ny farled mellan Vänersborg och Göteborg.

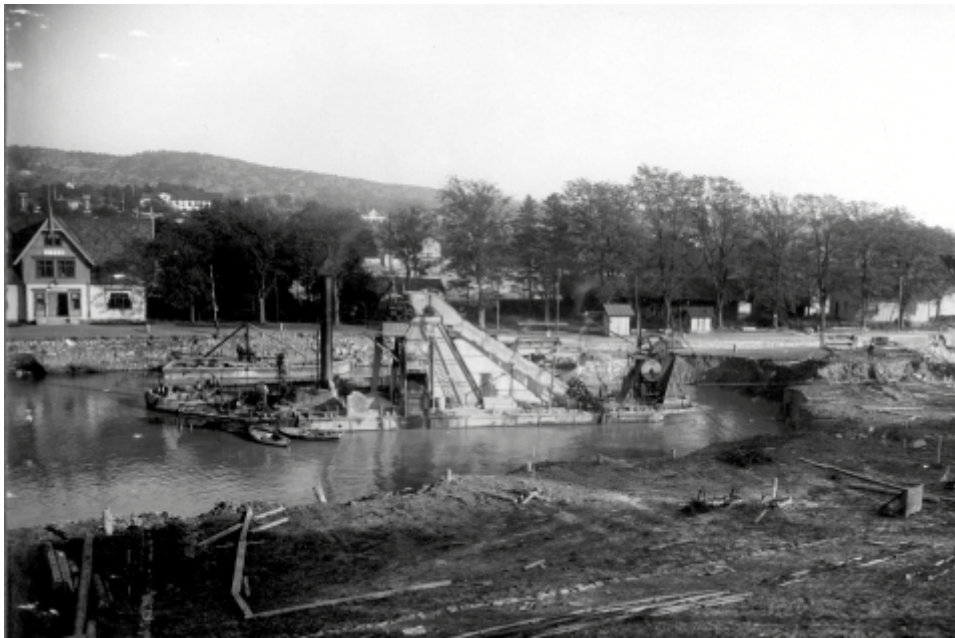
Planen som bestämdes för Lilla Edet utgick från att de två slussarna på Strömssidan skulle ersättas av en större kammersluss med

sänkhöjd på 7 meter, som skulle skära igenom udden Haneklo där Inlands kartongbruk var beläget. Dessutom skulle en regleringsdamm tvärs över älven samt ett kraftverk på motsatta stranden uppföras. Dammen skulle höja vattennivån uppströms från fallen, och därmed ta bort behovet av slussning vid Åkerström.

Arbetena med sluss och valsdamm sattes i gång 1913. Älvsträckan Ström—Röda berget (strax söder om Göta) krävde särskilt omfattande arbeten, då den var krokig och smal. Kanalarbetena i Lilla Edet sysselsatte omkring 90 arbetare, och utfördes både på

entreprenad och i vattenfallsstyrelsens egen regi. Kring den blivande kanalen grävdes och muddrades omkring 300.000 m³ pinne- mo, lera och sten bort. Slänterna vid västra stranden var instabila, och flera ras inträffade under byggandets gång varav ett där två arbetare omkom. 1915 uppfördes en gångbro över fallet.

Hösten 1916 invigdes den nya Trollhätte kanal under kunglig pompa och ståt. Ströms sluss betecknades som sluss nr VI i den nya sträckningen, den sista slussen på sträckan från Vänern.

Figur 32. Mudderverk öppnar upp kanalen vid dåvarande nedre slussen. Bilden är tagen från västra stranden mot Inlandsön i höjd med dagens Lilla Edetbro. Sjöfartsverket.

Figur 33. Höljan under breddning sedd från norr, 1916. Sjöfartsverket.

Figur 34. 1800-talets nedre sluss fotograferad innan den revs för att ge plats åt dagens farled. En stor del av muren till höger i bild bevarades och finns kvar i dag. Sjöfartsverket.

Figur 35. Parallellt med slussbygget uppfördes Vattenfalls stora valsdamm för vattenreglering. Dammen är ombyggd men finns kvar i dag. Spelhuset på bockar i bildens mitt är bevarat i dag. Foto 1917, Sjöfartsverket.

Figur 36. Slussområdet 1916. Nya slussen och klaffbron är på plats. Byggnaden till vänster uppfördes för slussbygget och ersattes med kanalkontoret strax efter bilden togs. Sjöfartsverket.

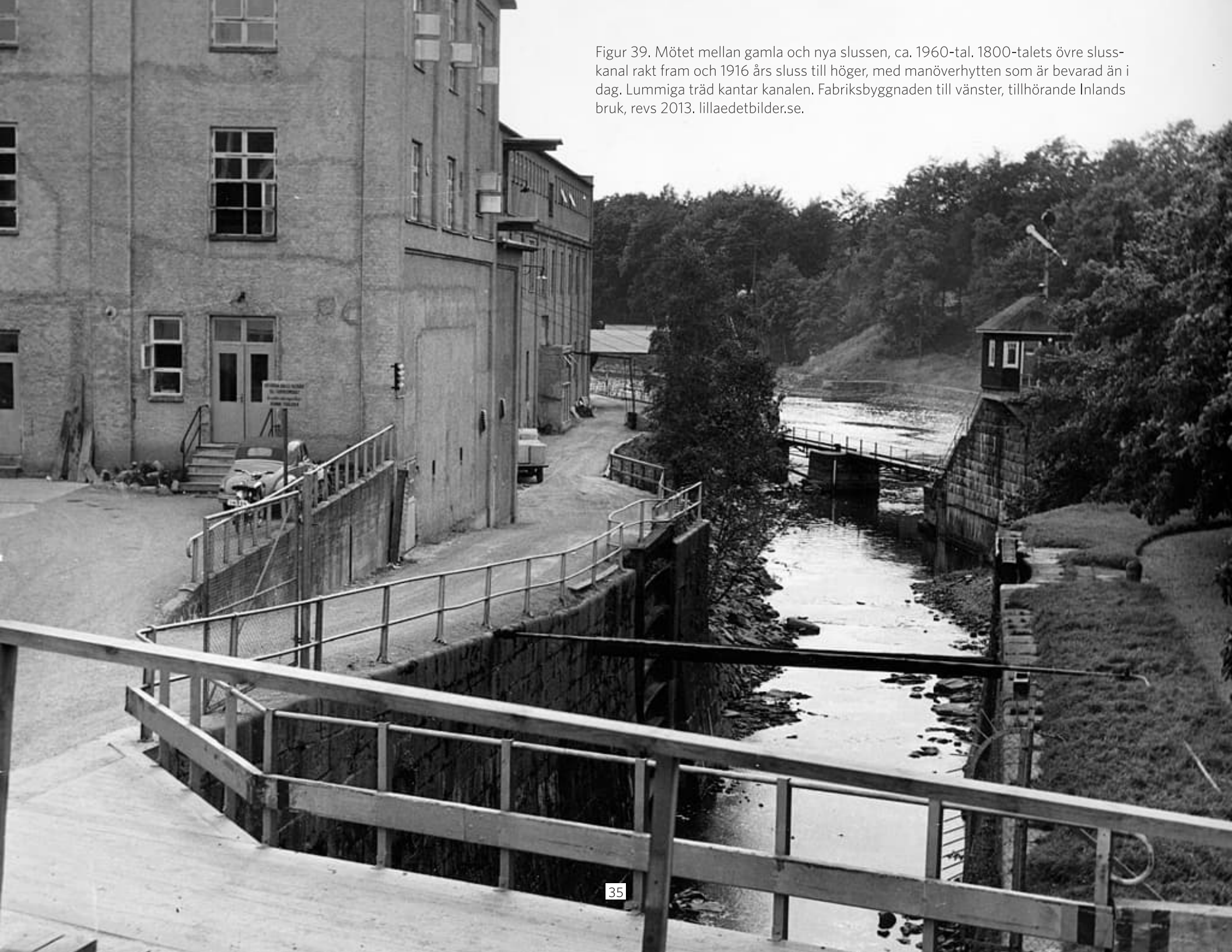

Figur 37. Arbetslag under byggnadstiden, ca. 1915. Slussbygget krävde tungt kroppsarbete och hög hantverksskicklighet. Ströms slott syns i bakgrunden. lillaedetbilder.se.

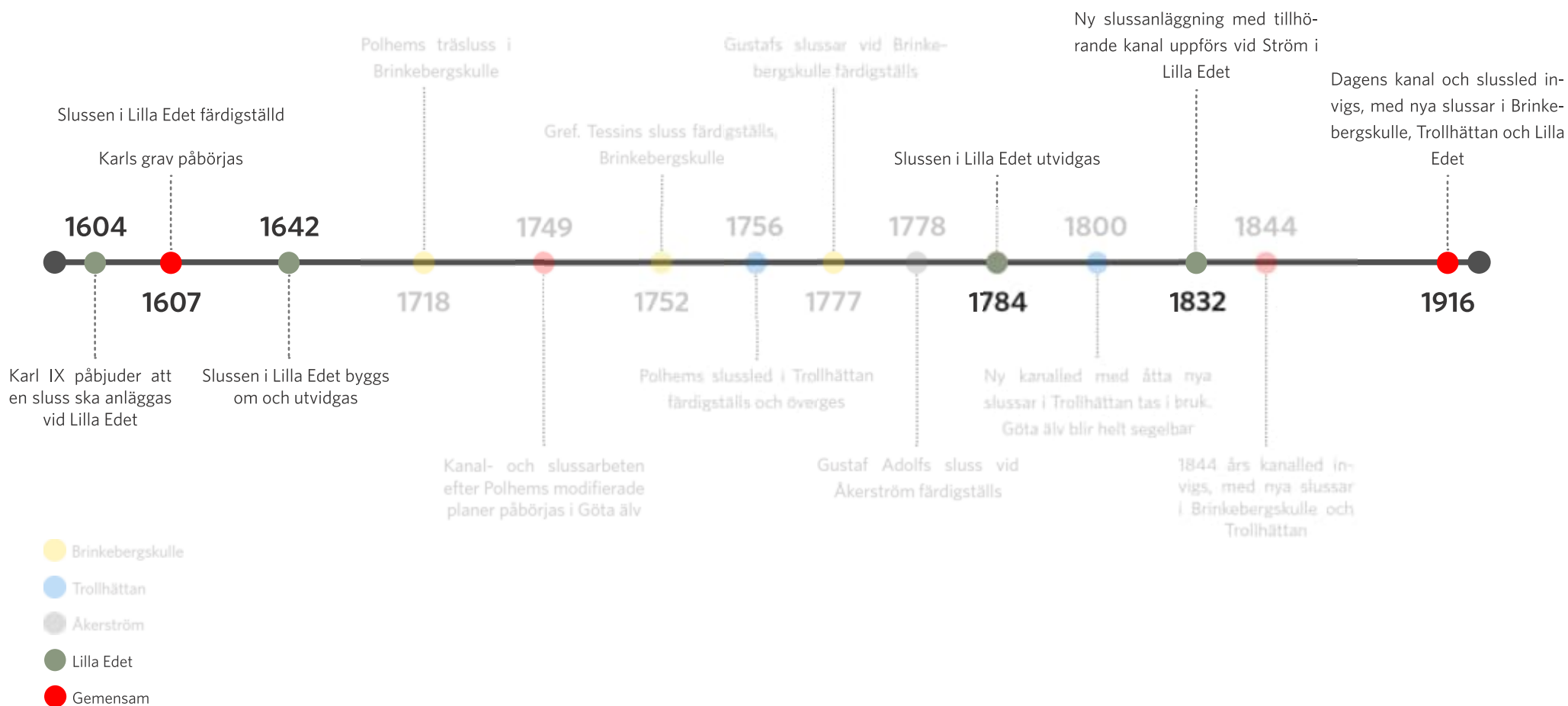

Figur 38. Foto från slussmiljön, troligen taget 1916 före den officiella invigningen. Klaffbron och slussen var tekniskt avancerade byggnadsverk som låg i framkant och gav prov på tidens innovativa ingenjörskonst. Sjöfartsverket.

Figur 39. Mötet mellan gamla och nya slussen, ca. 1960-tal. 1800-talets övre slusskanal rakt fram och 1916 års sluss till höger, med manöverhytten som är bevarad än i dag. Lummiga träd kantar kanalen. Fabriksbyggnaden till vänster, tillhörande Inlands bruk, revs 2013. lillaedetbilder.se.

2.8 Tidslinje kanaler och slussar i Trollhätte kanal: Lilla Edet

Figur 40. Tidslinje över viktiga händelser i slussarna i Lilla Edets historia, med övriga händelser i Trollhätte kanal i bakgrunden.

KANALER OCH SLUSSAR I LILLA EDET

1607 års slusskanal

Sveriges första sluss. Även kallad "Karl IX:s sluss". Skadad i flera gränsfejder under 1600-talet. Gustav III lät renovera och utvidga den på 1780-talet, vilket en minnesplakett från tiden berättar om. Tagen ur bruk under 1830-talet. Viss renovering genomfördes i samband med kraftverkets uppförande under 1920-talet. Klassad som fornlämning, L1966:6636.

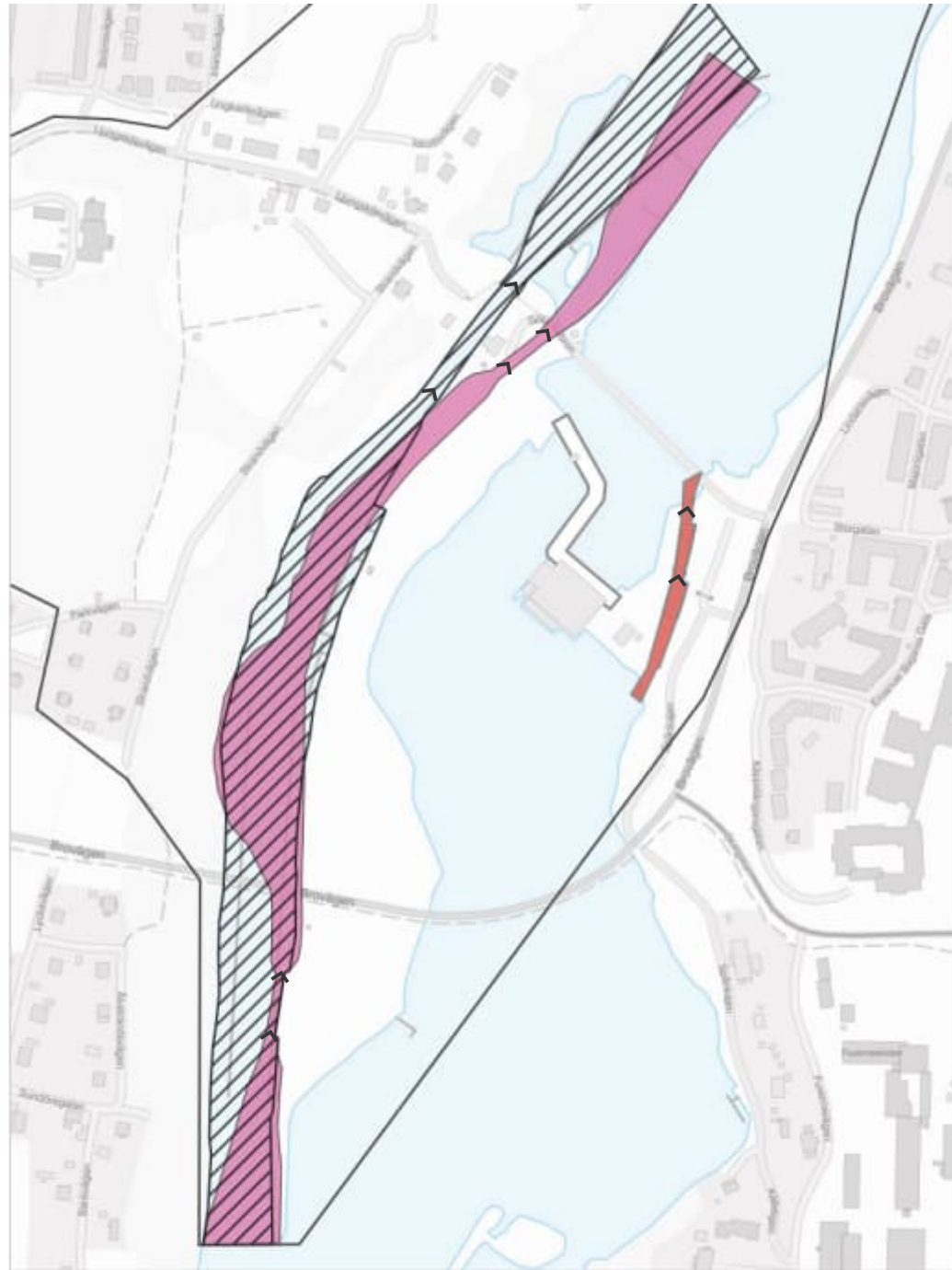
1832 års slusskanal

Den första slusskanalen uppförd vid Ström, med två slussar. Den övre slussen skar genom Inlandsön. Den fylldes igen och asfalterades över omkring år 1980 för att bereda yta åt Inlands bruk, som var verksamt på ön fram till 2013. Mindre delar av slussen är synliga. Hela slussen är klassad som fornlämning, L1965:399. Den nedre slussen låg i dagens farled och endast ett murparti finns bevarat. Det är registrerat som fornlämning, L2024:2751. Ytterligare ett murparti finns, vilket troligtvis har koppling till 1832 års slussanläggning. Den muren är registrerad som övrig kulturhistorisk lämning, L2024:2756.

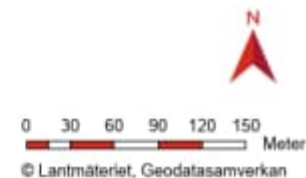
1916 års slusskanal

Befintlig slusskanal.

Figur 41. Kartan till höger visar en illustration över de olika generationer av slussar som varit i bruk i Lilla Edet. Huvuddelen av slusskanalen från 1832 är ej synlig i dag.

Slussgenerationer Lilla Edet

2.9 Bevarade uttryck för historiska slussmiljöer

Uttryck för historiska slussmiljöer

- 1600-tal
- 1700-tal

Figur 42. 1607 års sluss. Slussen är även ett uttryck för 1700-talet, då den byggdes ut under 1780-talet.

Figur 43. Minnestavla uppsatt 1784 i samband med den slussrenovering och utvidgning som genomfördes då. Tavlan position är felaktigt utsatt i Forsök, där den anges finnas norr om Göta Älvbron. Tavlan sitter i själva verket på den östra muren i 1607 års sluss.

Uttryck för historiska slussmiljöer

1800-tal

4

Figur 45. Slussmur och öppningsanordning, 1832.

3

Figur 44. Slussmur med stenspöllare, 1832.

5

Figur 46. Spridda stenpollare från 1800-talet längs dragväg, troligen ditflyttade runt 1916.

6

Figur 47. Bevarade strukturer kring 1832 års slussinlopp.

6

Uttryck för historiska slussmiljöer

1916

Figur 48. Slussvaktarbostad.

Figur 49. Ställverk.

Figur 51. 1916 års sluss och kanal med dragvägar.

Figur 50. Kanalkontor.

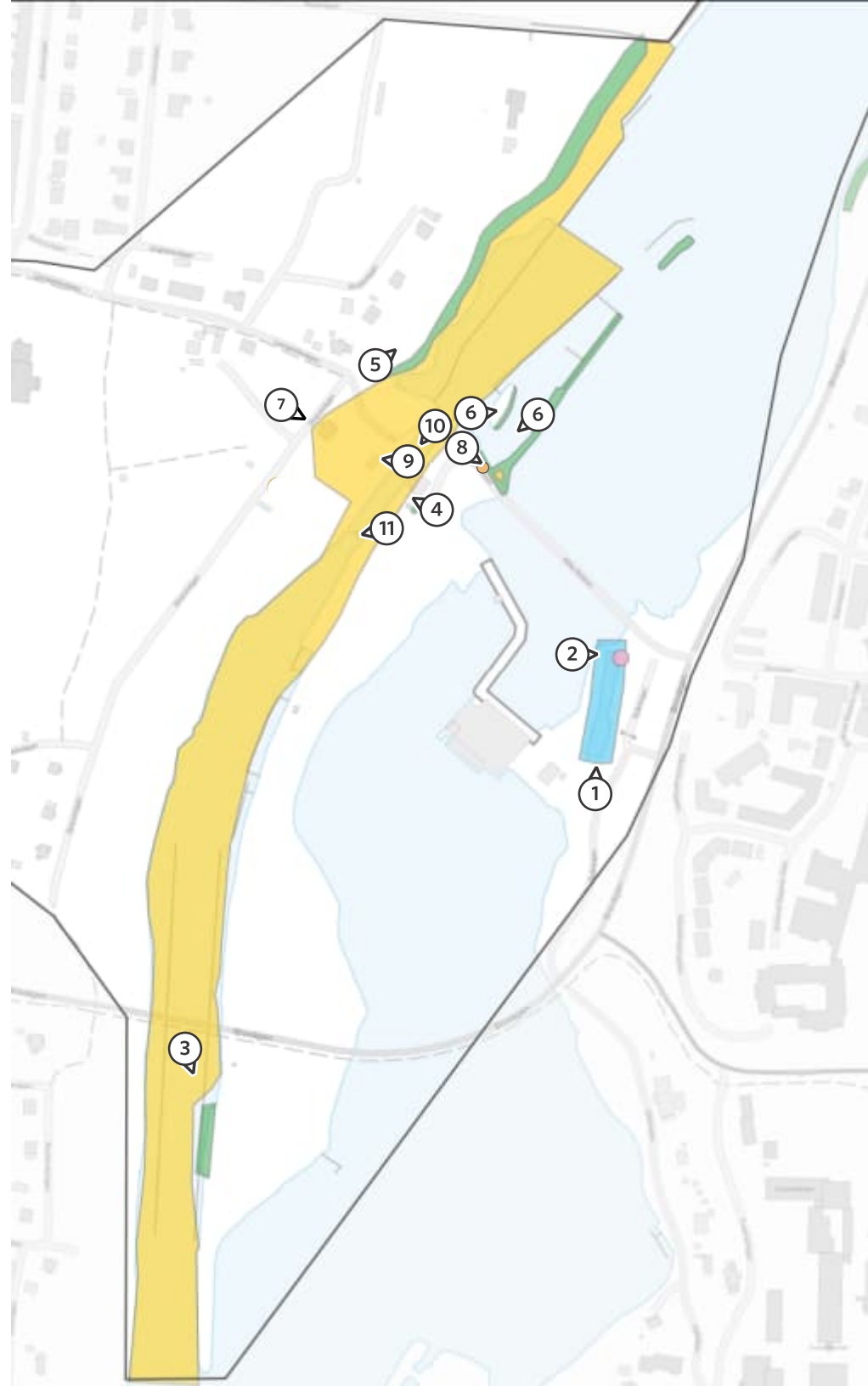

Figur 52. Manöverhytt.

40

0 30 60 90 120 150 Meter

1. Sveriges äldsta sluss, färdigställd 1607 och utvidgad under 1780-talet. Fornlämning L1966:6636.
2. Minnestavla uppsatt i samband med återöppnandet av slussen efter renovering 1784. ÖKL L1966:5982.
3. Östra slussmuren från 1832 års nedre sluss med stenpollare. Fornlämning L2024:2751.
4. Del av västra slussmuren från 1832 års övre sluss med bevarad öppningsanordning i järn. Fornlämning L1966:5982.
5. Spridda stenpollare från 1832 års slusskanal längs 1916 års dragväg.
6. Bevarade strukturer i strandlinjer/kajkanter som visar inloppet till 1832 års sluss.
7. 1916 års slussvaktarbostad.
8. Ställverksbyggnad från 1916
9. Kanalkontor från 1916.
10. 1916 års sluss med dragvägar.
11. Manöverhytt från 1916.

Figur 53. Karta över bevarade karaktärsskapande spår efter historiska kanalprojekt. Pilarna indikerar vilken vinkel fotografierna på föregående uppslag är tagna från.

3. Särskilt väsentliga kulturmiljöer med känslighetsanalys

Utredningsområdet är huvudsakligen beläget på älvens västra sida och omfattar nuvarande slusskanal och slussmiljö samt den anslutande stranden, Inlandsön, Ströms slottspark, två mindre bostadsområden samt Strömsvallen. Utredningsområdets östra delar omfattar Göta Älvbron, kraftverket och 1600-talsslussen samt Smörkullen (nordöstra hörnet).

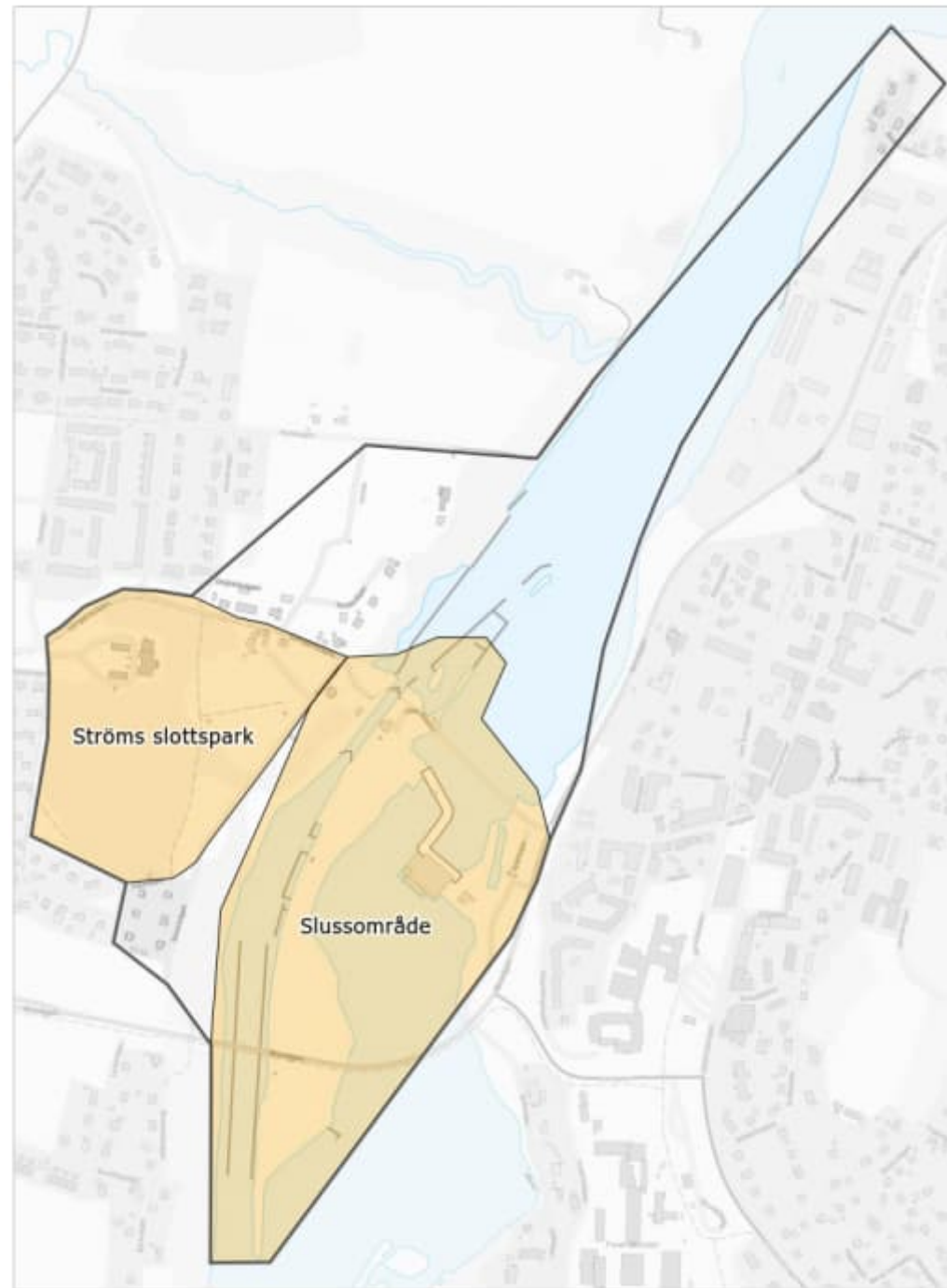
Inom dessa områden har följande särskilt väsentliga kulturmiljöer identifierats:

1. Slussområdet

Tre generationer slussar inom ett begränsat område: 1607 års sluss på älvens östra sida, 1832 års sluss (igenfylld) och 1916 års slussmiljö på älvens västra sida samt tillhörande byggnadsverk och dragväg från 1916 års kanalprojekt.

2. Ströms slottspark

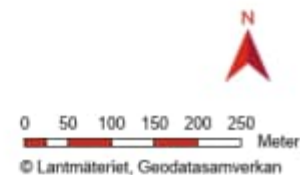
Ströms säteris slottspark med avläsbara strukturer sedan åtminstone sent 1700-tal.

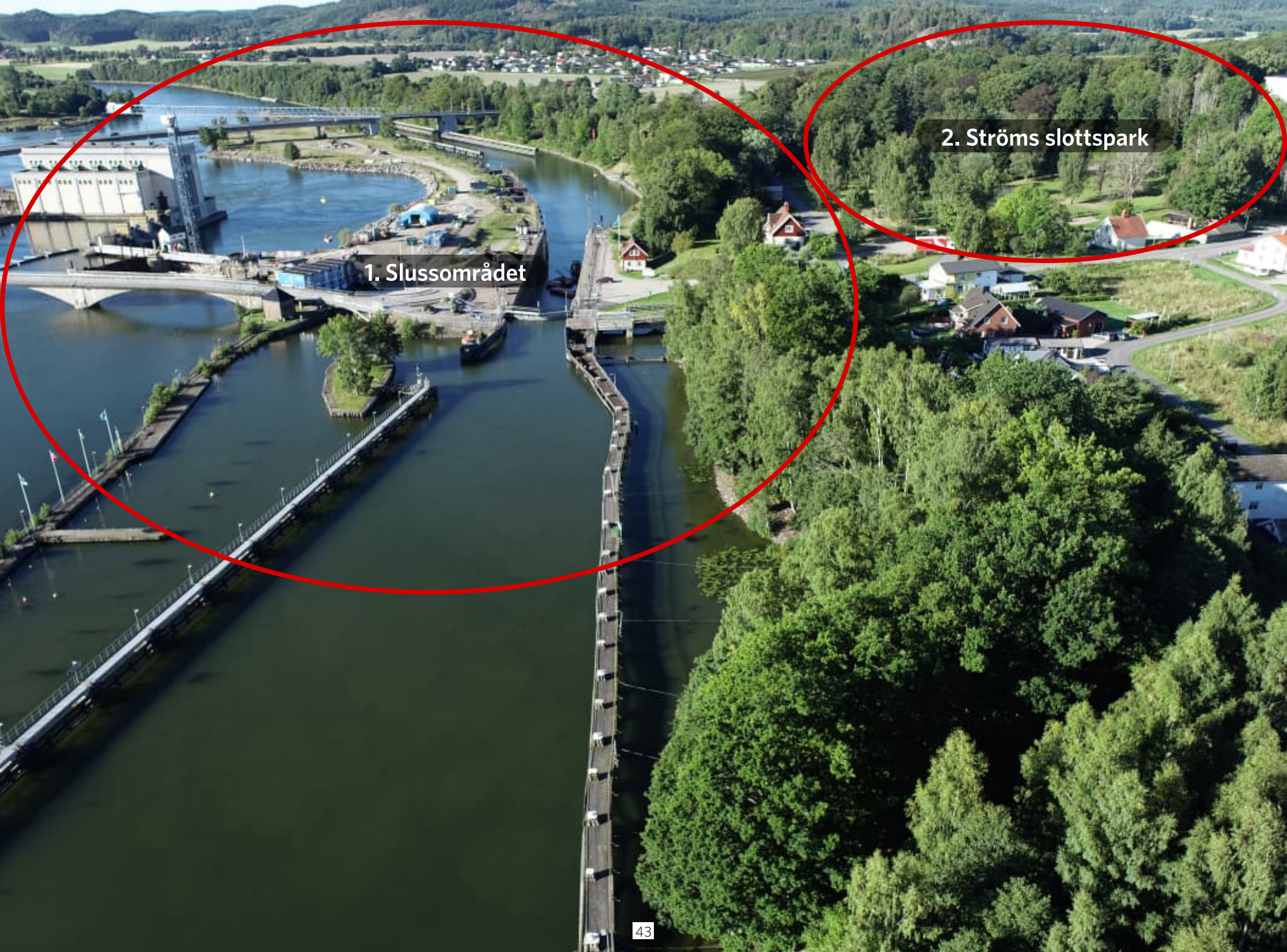

Figur 54. Karta över de särskilt väsentliga kulturmiljöerna Slussområdet respektive Ströms slottspark.

Särskilt väsentliga kulturmiljöer

- Utredningsområde
- Särskilt väsentlig kulturmiljö

1. Slussområdet

2. Ströms slottspark

Figur 55. Vy över slussområdet från norr, med de särskilt väsentliga kulturmiljöerna inringade.

3.1 Slussområdet

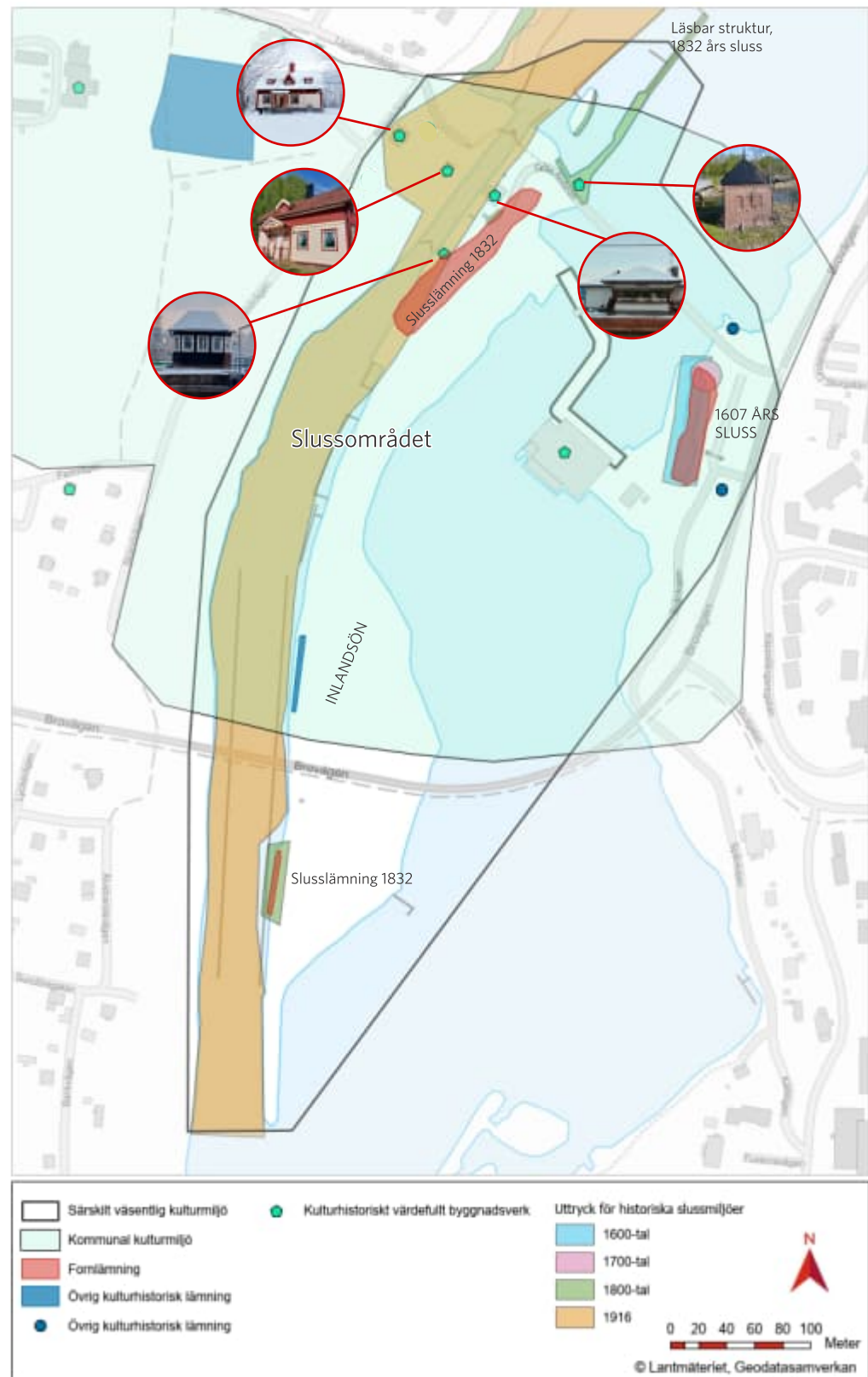
Slussmiljön består av tre generationer slussar, se Figur 41. På älvens östra sida finns 1607 års sluss, den första som togs i bruk i Trollhätte kanal och som även var den första slussen i Sverige. På älvens västra sida finns dagens sluss samt lämningar av 1830-talets sluss, numera igenfylld och (med undantag från några bevarade spår) inte möjlig att uppleva i miljön.

Älvens västra sida präglas av 1916 års sluss och omgivande byggnadsverk från samma tid, samt pollare, dragvägar och ledverk. Miljön i stort har förändrats mycket sedan 1916, främst genom igenfyllningen av 1830-talets sluss under 1900-talets andra hälft samt nedläggningen och rivningen av Inlands kartongbruk. Bebyggelsen som uppfördes i samband med slussbygget är emellertid till stor del bevarad i dag. Samtliga slussanknutna byggnadsverk redovisas mer ingående i nästföljande avsnitt.

I Lilla Edets kulturarvsplan (2010) ingår slussområdet i den större miljön ”Fall- och slussområdet med Ströms slott”, se faktaruta på nästa sida.

1600-talets sluss har genom uppförandet av Lilla Edets kraftverk, Brovägen och Göta Älvbron fått en undanskymd placering. Den visuella kontakten mellan 1607 års sluss och dagens sluss är begränsad.

Figur 56. Karta över slussområdet, med bebyggelse och övriga karaktärs-skapande uttryck utmärkta.

FALL- OCH SLUSSOMRÅDET MED STRÖMS SLOTT

Uttryck för miljön: 1607 års slussanläggning med Sveriges äldsta sluss, 1844 års slussanläggning [slussen färdigställdes 1832, men är en del av 1844 års kanalprojekt], nuvarande sluss från 1913–16 med tillhörande kanalkontor, manöverhytt och bostadshus

Gällande skydd: Kanal- och slusslämningarna är fasta fornlämningar och skyddade enligt 2 kap. KML.

Motiv: Förtätad och storslagen miljö av central betydelse för Lilla Edets historia och för upplevelsen av älvrummet. Det kulturhistoriska värdet består i hög grad av små detaljer som tillsammans bidrar till en miljö med stora kulturhistoriska värden

Ströms sluss är en av 6 slussar i Göta älv. Tillsammans med 1844 års sluss och 1607 års slussanläggning på den östra sidan speglas kanalsjöfartens historiska utveckling och expansion. Slussen från 1607 är Sveriges första sluss. Den gjorde Göta älv segelbar upp till Åkerström och var ett steg i planerna på att skapa en farbar segelled från Östersjön till Kattegatt.

Bebyggelse utvärderad vid översiktlig inventering 2007:

Ströms sluss: Ströms sluss med kanalkontor, kanalbostäder och slussvaktarkur. I miljön ligger 1844 års sluss samt nuvarande sluss uppförd 1913–16. Husen är uppförda efter kanalverkets mönsterritningar med rik panelarkitektur. Husen är dock i dag mer eller mindre förändrade. Miljön har trots förändringar ett stort miljömässigt och lokalthistoriskt värde.

1916 års slussmiljö har vida vyer mot öst, syd och nord. Från slussmiljön syns monumentaltalbyggnaderna Ströms slott i väst och Lilla Edets kraftverk i öst. Kraftverket med sin stora damm ingår tillsammans med slussen i ett större betydelsemässigt sammanhang som tydliggör vattenfallets roll på platsen. Lilla Edets centrum kan skönjas österut men skärs av från älvrummet av väg 167, som går längs med älven.

Den tekniska bebyggelsen kring 1916 års sluss (ställverk och manöverhytter) är placerad på Inlandsön, medan kanalkontor och slussvaktarbostaden finns på fastlandet. På Inlandsön finns även resterna av den igenfyllda 1800-talsslussen, som i dag är täckt av en parkeringsyta. Den övre slussen är till viss del läsbar genom bevarade strukturer kring dess gamla inlopp, samt ett bevarat murparti och en del av slussportens öppningsanordning belägna strax bakom dagens moderna manöverhytt. Ena slussmuren från 1800-talets nedre sluss finns till stor del bevarad i dag strax söder om Lilla Edetbron men döljs från slusskanalen av ledverk och vegetation.

Slussen från 1916 är mycket välbevarad. Kontinuerliga underhållsarbeten under årens lopp innebär att delar bytts ut, men dess ursprungliga funktion och utseende är i stort sett intakt. Den har därmed höga teknikhistoriska värden som ett dokument över

Figur 57. Fotomontage som visar 1607 års sluss på älvens östra sida, Lilla Edets kraftverk med damm och vyn mot slussmiljön på älvens västra sida, där slussvaktarbostadens snötäckta tak skymtar.

uppförandetidens tekniska landvinningar och ingenjörskonst med kontinuitet i över hundra år. Detta värde förstärks av den bevarade bebyggelsen kopplad till slussen, som berättar om funktioner och tekniska samband i miljön.

Byggnaderna kring Ströms sluss, med undantag för den moderna manöverhytten, utgör den enda sammanhållna bebyggelsemiljön från kanalprojektet 1916, och intar i det avseendet en särställning bland de tre delområdena Vänersborg, Trollhättan och Lilla Edet. Samtliga byggnader är troligen ritade av arkitekten Svante Dyhlén, som var verksam vid Vattenfalls byggnadskontor i Trollhättan. Dyhlén utformade ett antal byggnader i

samband med slussbygget och vattenkraftsutbyggnaden (bland annat bostadsområdet Västergärdet vid Olidan i Trollhättan som byggnadsminnesförklarades 1994).

Här finns de tydligaste exemplen längs hela stråket på de arkitektoniska ideal som var aktuella under 1910-talet, både i bostadsbebyggelse och komplementbyggnader. Byggnaderna är koncentrerade kring slussen och samtliga är synliga från övergången på slussportarna, vilket innebär att det byggelsemässiga sammanhanget är tydligt avläsbart.

Slussmiljön kring Ström utmärker sig också i upplevelsen av omgivande landskap och hur

det samspelar med slusskanalen. Till skillnad från sina motsvarigheter i Brinkebergskulle respektive Trollhättan, är hela slussmiljön i Lilla Edet placerad i direkt anslutning till Göta älv, och älvrummets monumentalitet framgår här tydligare än i de andra delområdena. De vida siktlinjerna infogar slussområdet i ett större visuellt sammanhang, där älvrummet upplevs som en plats präglad av olika företeelser och verksamheter, snarare än en isolerad miljö enbart kopplad till slussen. Denna karaktär av funktionellt rum var emellertid mer framträdande innan Inlandfabrikens rivning och avvecklingen av den mer storskaliga industriella verksamheten på platsen.

Figur 58. Vy från 1916 års sluss norrut, med älvens krökning och Prässebergen som fond.

Figur 59. Vy österut och centrumns blandade bostadshusbebyggelse.

Figur 60. Vy söderut med kraftverket och Lilla Edetbron för väg 167.

Figur 61. På västra sidan om slusskanalen finns dragvägar, i dag promenadstråk, och skog.

Figur 62. De norra slussportarna fungerar som gångbro över slusskanalen.

Figur 63. Murverk och trappa med bevarade smäckra järnräcken samt manöverhytt tillhörande 1916 års slussanläggning.

Figur 64. Södra slussporten med murverk och manöverhytt. Porten är inte ursprunglig.

Figur 65. Dragväg söder om slussen.

Figur 66. Längs dragvägen norr om slussen finns spridda bevarade stenpollare från 1832 års slusskanal. De står sannolikt inte på sina ursprungliga platser, då större delarna av 1832 års dragväg låg i dagens farled. Kanske togs de tillvara och sattes på sina nuvarande platser under 1916 års slussprojekt.

Figur 67. Kraftverket ritat av Erik Hahr invigdes 1926. Den imponerande byggnaden bär drag av elegant avskalad 20-talsklassicism som bryter mot omgivningens karaktär. Det dånande, forsande vattnet vid dammen präglar upplevelsen av platsen.

Figur 68. Industriella element flankerar 1600-talsslussen; bockkran och kraftverk.

Figur 69. Från Lilla Edetbron syns den bevarade slussmuren med stenpollare från 1832 på Inlandsjön tydligt. Lämnigen är ansatt av buskar som spränger genom muren.

Figur 70. Spelhus på dammen. Spelet uppfördes 1914 och den omslutande byggnaden 1917 (se Figur 35).

Figur 71. Bakom dagens manöverhytt finns lämningar efter 1832 års övre sluss: ett murparti och en del av slussportsanordningen i järn (se Figur 28 för historisk referens).

Figur 72. 1916 års manöverhytt flyttades ut över kajkanten under mitten av 1900-talet, troligen för att skapa mer yta. Fönstren i muren anknyter till ställverkets fönster.

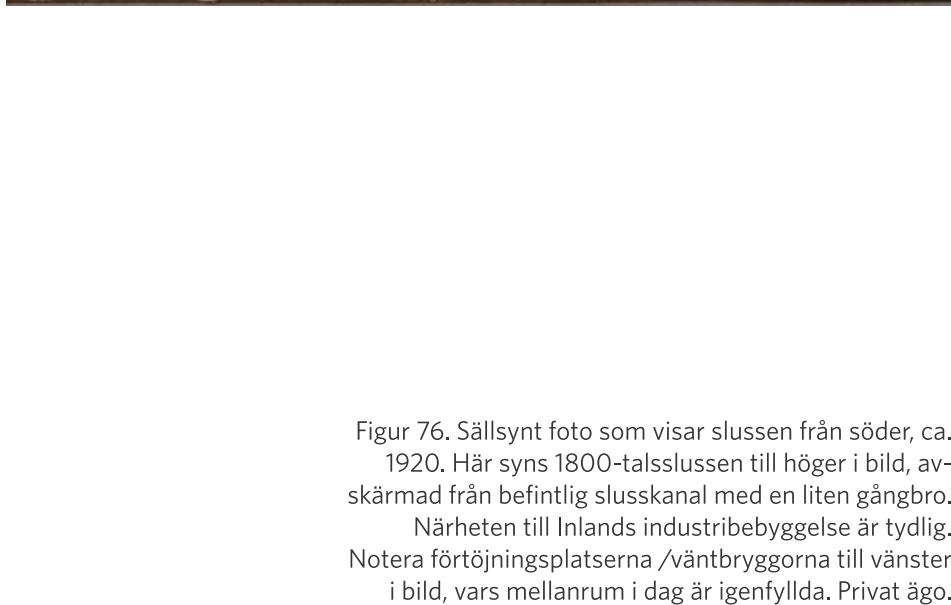
Figur 73. I samband med att länsväg 167 lades om till nya Lilla Edetbron på 1980-talet revs klaffbron över slussen. På bilden syns den övergivna del av Göta Älvbron som angjorde klaffbron västerut. Brodelen berättar om vägfarande över älven från 1920-talet fram till 80-talet, när länsvägen skar rakt genom slussmiljön.

Figur 74. Slussområdet från norr. Inloppet till 1800-talets övre sluss låg under brospannet som syns i bild. Den lilla ön som sticker fram i bildens högerkant är en bevarad del av strandlinjen vid det gamla slussinloppet. På ön finns stenpollare från 1800-talet. De bevarade strukturerna gör att 1832 års sluss är läsbar i dag trots att den fyllts igen.

Figur 75. Vykort postgånget 1925 som visar slussområdet från nordväst. Den prydliga gräsklädda slänten i förgrunden är i dag bevuxen med snårskog. Järnvägs-museet.

Figur 76. Sällsynt foto som visar slussen från söder, ca. 1920. Här syns 1800-talsslussen till höger i bild, avskärmd från befintlig slusskanal med en liten gångbro. Närheten till Inlands industribyggnad är tydlig. Notera förtöjningsplatserna /väntbryggorna till vänster i bild, vars mellanrum i dag är igenfyllda. Privat ägo.

Figur 77. Vy från söder över 1916 års slussområde med dess olika byggnader markerade.

Ställverk med
pegelhus

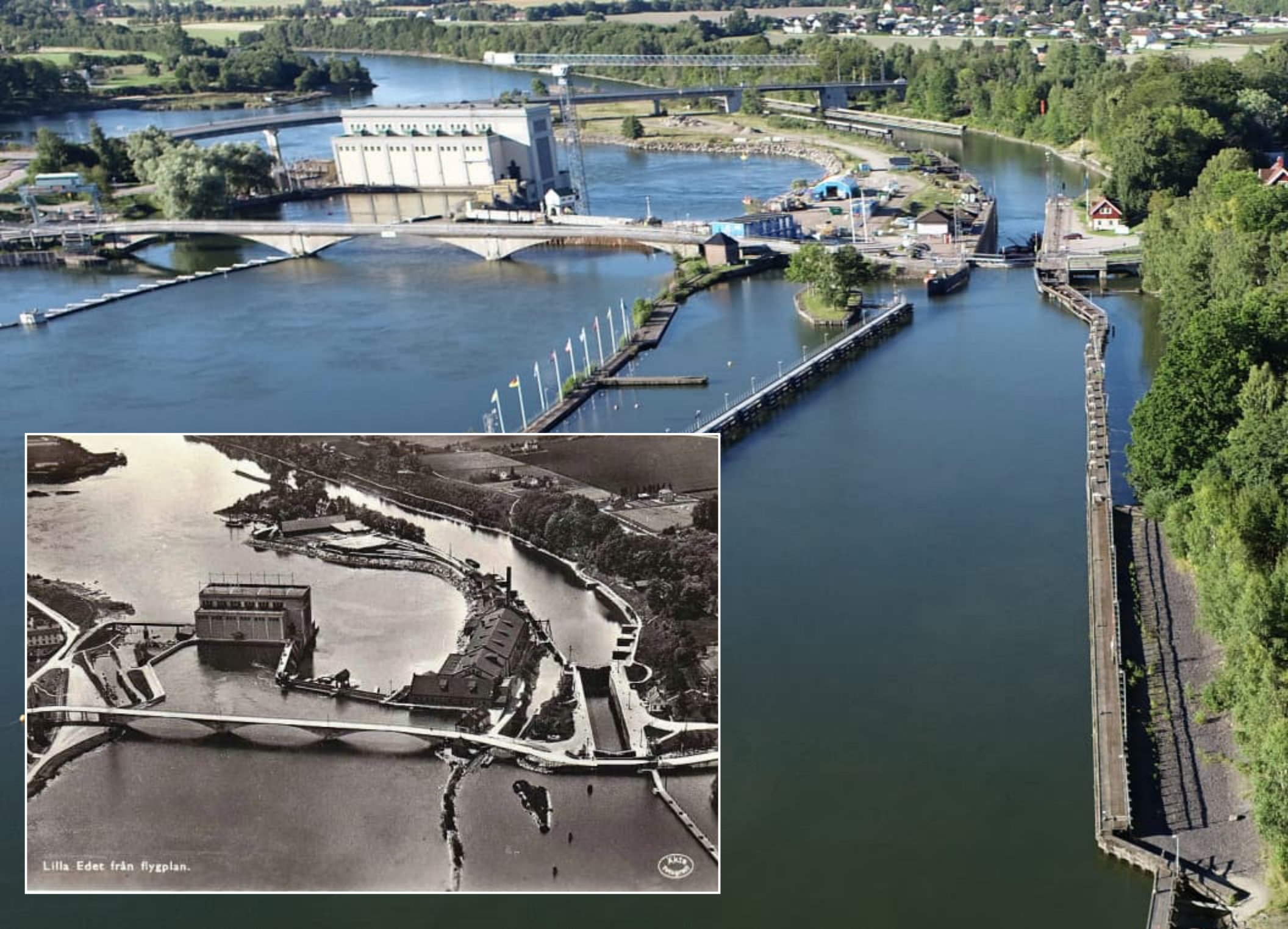
Slussvaktarbostad

Kanalkontor

Modern
manöverhytt

1832 års övre
sluss

Manöverhytt
1916

Figur 78. Vy över dagens fall- och slussområde sett från norr, med motsvarande vy på ett vykort från 1940-talet infällt. Igenfyllningen av 1800-talsslussen, tillkomsten av den nya bron samt rivningen av Inlands bruk utgör de största förändringarna mellan fotograferingstillfällena.

VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG

Slussarna i Lilla Edet som del i Trollhätte kanal

- Tre generationer slussar inom ett avgränsat område
- 1607 års sluss - Trollhätte kanals, och Sveriges, första sluss. Tillhörande minnessten
- 1832 års slusskanal (igenfylld) som del i 1844 års kanalprojekt (L1965:399). Bevarat murparti från nedre slussen samt granitpollare (L2024:2751). Murparti med trolig koppling till slussen (L2024:2756)
- Slussarnas utformning och tekniska lösningar
- Tydlig sammankoppling med älven med vida siktlinjer över älvrummet
- 1916 års sluss och slussmiljö med byggnader med specifika funktioner, varav manöverhytt och ställverk är typbyggnader som finns på andra platser längs kanalen
- Modern manöverhytt - det senaste tillägget i slussmiljön och en typbyggnad som finns även vid de andra slussarna längs kanalen

1916 års kanalprojekt och hur det tagit sig uttryck i Lilla Edet

- 1916 års sluss uppförd i robusta material och omsorgsfulla hantverk i murarbeten, stenhuggeri och betongarbeten
- Slussens tekniska lösningar och dess samband med omgivande teknisk bebyggelse
- Slussanknutna byggnadsverk från 1916, varje byggnad med sin specifika funktion och i tydligt läsbart sammanhang (respektive byggnadsverk redovisas ingående på nästföljande sidor)

Lilla Edet som industrisamhälle

- Inlandsön
- Industriell prägel i området kring slussarna
- Kraftverket som tydliggör fallets betydelse på platsen

Figur 79. Slussområdet sett från öst.

RÅD TILL NÄSTA SKEDE

Det ska i framtiden vara möjligt att förstå och uppleva de olika slussgenerationerna i Lilla Edet, liksom slussarna som en del i stråket Trollhätte kanal.

Ett synliggörande av 1832 års sluss hade ökat förståelsen för slussningens historia i Lilla Edet. I kombination med ett bevarande i någon grad av 1916 års sluss, den planerade slussen och 1600-talslussen skulle detta innebära fyra synliga slussgenerationer i Lilla Edet.

Lämningen efter 1832 års sluss och åtminstone delar av 1916 års sluss bör vara tillgängliga för allmänheten.

De olika generationerna slussar i Trollhätte kanal har utförts med tekniker och metoder i framkant för respektive tid. Materialvalen har anknutit både till tidens ingenjörskonst och traditionellt lokalt hantverk, som exempelvis slussarna från 1916 som uppförts med både storskaligt betonggjuteri och stenarbete med lokal bohusgranit. Ny sluss bör ges en samtida utformning med inslag av traditionella material för att bli en tydlig årsring som bygger vidare på denna tradition.

I gestaltning av ny slussmiljö ska stor vikt läggas vid Ströms sluss som en av flera slussar längs stråket Trollhätte kanal.

Alla markingrepp inom eller i anslutning till fornlämningarna efter 1832 års sluss kräver tillstånd i enlighet med 2 kap. kulturmiljölagen.

Siktlinjer och visuella samband i älvrummet värnas.

Det ska även fortsättningsvis gå att förstå och uppleva 1916 års slussmiljö. Den slussanknutna bebyggelsen som berörs direkt av ny slussanläggning bör flyttas till nya slussnära lägen. För detta krävs en mottagare och nya funktioner för byggnaderna.

Inlandsön bör fortsatt vara avläsbar som ö, då den konstgjorda ön är det sista spåret efter den omfattande industriella verksamhet som tidigare bedrivits på platsen.

Slussrummets industriella prägel värnas.

3.1.1 Slussområdets bebyggelse

Här följer beskrivningar av de särskilt värdefulla byggnadsverk som ligger i direkt närhet till den planerade slussen.

Sluss

Särskilt värdefullt byggnadsverk

Beskrivning:

Slussen är en kammersluss, vilket är den vanligaste slusstypen, och består av en bas-säng mellan vertikala sidomurar och portar i ändarna. I sidornas murverk finns omloppskanaler där vatten kan till- eller avföras. Vattenströmningen i omloppskanalerna regleras med vertikala avstängningsluckor. Den övre omloppskanalen mynnar ut i en krypta under den övre portkammaren, från vilken en bottenkanal går under slussen. Därifrån leds vatten ut i slussen. Vid medelvatten har slussen en sänkhöjd på ca. 5,4 meter.

Slussen är placerad i berg och murverket är utfört i granitklädd betong i de övre delarna. Kryptor och omloppskanaler är klädda i klinker, med granit på vissa falsar och hörn. I Ströms sluss har botten av slussen på vissa ställen beklätts med ett omvänt valv, då berget inte ansågs vara tillräckligt tätt under byggnadstiden.

I slussens sidomurar finns stegar regelbundet utplacerade, samt pollare och anhaltsnockar som används för angöring av båtarna under

Figur 80. Dagens sluss fotograferad från sydvästra sidan.

slussningen. Slussportarna utfördes ursprungligen som stämpportar, som redan från början var elektriskt drivna. Porttypen innebär två portar som i stängt läge bildar en spets mot strömriktningen, vilket gör att vattentrycket pressar ihop portarna. Dessa har bytts ut under senare tid. Granittrappor flankerar den södra slussporten.

Historik:

Slussen vid Ström uppfördes som sluss nr.

6 av de sex nya slussar som invigdes längs Trollhätte kanal år 1916. Den förlades i en konstgjord kanal på ca. 1 km som sprängdes ut strax väster om den övre av de två slussarna från 1830-talet.

De ursprungliga slussportarna bestod av horisontella balkar med en bordläggning av plåt. Gångbanan över slussportarna var försedd med ett rörligt räcke som automatiskt stod upprätt när portarna var stängda, men fälldes

Figur 81. Det nya slusschaktet sett från norr, 1914. Den då nybyggda slussvaktarbostaden syns i bildens övre högra hörn. Sjöfartsverket.

Figur 82. Bild tagen från höljan söder om slussen våren 1916. Det nedre portparet börjar ta form. Sjöfartsverket.

ned i gångbanan när portarna öppnades för att fartygens förtöjningslinor skulle kunna framföras obehindrat. Det övre portparet i Ströms sluss utfördes lite annorlunda än övriga slussportar längs med hela stråket, då bergets beskaffenhet krävde en särskild stöd-konstruktion för portarna, så att de inte skulle nöta ut slussbassängens botten. Slussportarna levererades av J. C. Petersens Gjuteri och Mek. Verkstad i Trelleborg och slussportarnas elektriska spel, en modifikation av det spel som användes i Panamakanalens slussar, levererades av Holmens Gjuteri & Mekaniska

Verkstad med Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolaget som underleverantör för den elektriska utrustningen.

Ströms sluss var den första sluss som Gustaf V passerade igenom under invigningen av den nya Trollhätte kanal 1916.

Kulturhistorisk värdering:

1916 års sluss är mycket välbevarad. Dess ursprungliga funktion och utseende är i stort sett intakt. Den har mycket höga teknikhistoriska värden som ett tidsdokument över

uppförandetidens tekniska landvinningar och ingenjörskonst med kontinuitet i över hundra år.

Vidare finns hantverksmässiga värden i bland annat det mäktiga murverket och det monumentala betongarbetet. Slussen är i stort utformad likadant som övriga fem slussar längs 1916 års kanalsträckning, vilket ger en kontinuitet i kanalupplevelsen och ett tydligt läsbart samband mellan de tre slussområdena.

Figur 85. 31 augusti 1916. Slussen är i princip färdigbyggd och de mäktiga slussportarna har satts på plats. Sjöfartsverket.

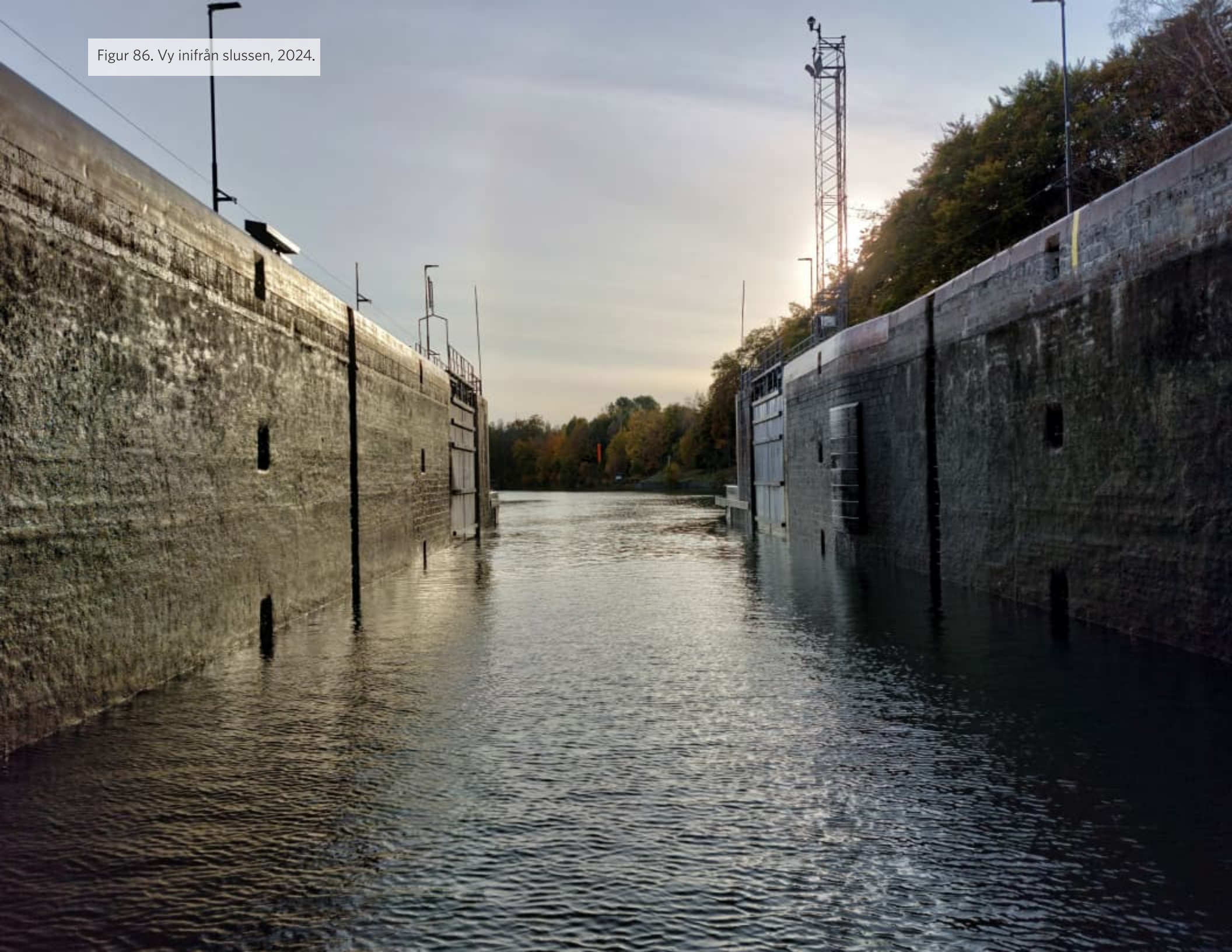

Figur 83. Trängsel i den nya slussen, 1916. Sjöfartsverket.

Figur 84. Diana passerar genom de södra slussportarna, ca. 1940-tal. Denna vy är i dag starkt förändrad i och med igenfyllningen av 1800-talsslussen och rivningen av Inlands bruk (se Figur 65).

Figur 86. Vy inifrån slussen, 2024.

VÄRDEBÄRANDE UTTRYCK

SLUSS

- Funktionen som sluss
- Slussens murverk och trappor i granit som är hantverksmässigt utförda
- Monumental betongstomme, mycket modern för uppförandetiden, under granitbeklädnaden
- Slussens konstruktion och tekniska lösningar
- Bevarade ursprungliga stegar, anhaltsnockar och gjutjärnspollare samt räcken och handledare
- Samband med manöverhytt, manöverbyggnad och kanalkontor
- Slussen som en del i 1916 års kanalprojekt och dess samband med slussarna i Brinkebergskulle och Trollhättan

Figur 87. Till slussens kulturmiljövärden hör bevarade murar, kajer, dragvägar, trappor, handledare och räcken, pollare samt andra angöringspunkter.

Kanalkontor

Särskilt värdefull byggnad

Beskrivning:

Kanalkontoret är beläget på slussens västra sida och utgörs av en timmerbyggnad på 1,5 våningar vilande på naturstensgrund. Nedervåningens fasad är klädd i ljust målad liggande panel. Fönstren, i modernt pivåutförande, är ospröjsade med vita bågar omfattade av rödmålade foder. Entrén är belägen mot slussen på östsidan och består av en farstukvist med ett enkelt röd- och vitmålat staket krönt av ett enkelt skärmtak i sadelform täckt med tegelpannor. På skärmtakets gavel sitter en träskylt med texten "STRÖM". Trappan är utformad i råkilad, troligen lokal, bohusgranit. Den vita ytterdörren är av modernare utförande och flankeras av två äldre spröjsade fönster i vitmålat trä. En mindre sidoentré med liknande skärmtak är inrymd på sydgaveln. Nedervåningen avslutas i en kraftig gesims i rödmålad lockpanel.

Övervåningens fasad är klädd i stående rödmålad lockpanel i samma kulör som nedervåningens snickeridetaler. Fönstren, likadana som på nedervåningen, är belägna på gavlarna. Byggnaden avslutas i ett tegelklätt sadeltak, med en vindskupa ovanför entrén iklädd rödmålad lockpanel och ett äldre tvådelat fönster i trä. På västra takfallet sitter en bredare vindskupa prydd med ett långsmalt fönsterband. Skorstenen är iklädd svart plåt.

Figur 88. Kanalkontoret.

Historik:

Kanalkontoret uppfördes 1916 i samband med byggnationen av den nuvarande slussen. På en bild från september 1916 syns byggnaden under uppförande med knuttimrad stomme. På bilder från slussens invigning en dryg månad senare syns det färdiga kanalkontoret uppfört i tidstypiskt nationalromantiskt snitt, med vitmålade småspröjsade fönster och mörk fasad. Bilderna visar att de olika paneltyperna på neder- och övervåning fanns där vid uppförandet. Vid invigningen ser nedervåningens

fasad omålad ut och övervåningen är målad i en mörk kulör, troligen brun eller röd. På ett vykort från cirka 1920 syns hur huset var färgsatt liknande dagens färgsättning, med ljus/vitmålad nedervåning och mörkare övervåning. De småspröjsade fönstren ser ut att ha varit målade i en mörk kulör under denna tid. Denna färgsättning var troligen en anspelning på bebyggelsen vid 1800-talets slussar längs hela kanalen, som också var målade i två kulörer på liknande sätt.

På foton från 1940-talet syns hur fasadpanelen målats monokromt i vitt, med mörkare kulör på nedervåningens snickeridetaljjer. De ursprungliga fönstren var bevarade under denna tid. Bilder från 1970-talet visar hur snickeridetaljerna målats vita och de småspröjsade fönstren bytts ut mot ospröjsade perspektivfönster. Någon gång under 1990-talets slut eller 2000-talets början har fönsterfodren målats röda. Dagens färgsättning med röd övervåning tycks ha tagits fram till slussens hundraårsjubileum 2016, då tidningsbilder från evenemanget visar övervåningen under ommålning. Kanalkontoret används i dag som lotsbyggnad.

Kulturhistorisk värdering:

Kanalkontoret är, genom sin synlighet och funktion, en symbolbyggnad vid Ströms sluss och en mycket viktig del av bebyggelsemiljön. Tillsammans med slussvaktarbostaden bildar den ett tydligt läsbart sammanhang som visar arbetets och boendets organisation för slussinspektorn, senare slussvakten. Närheten mellan de båda byggnaderna visar att slussvakten snabbt behövde kunna vara på plats, vilket ger en idé om slussningarnas frekvens förr. Detta tydliggörs särskilt genom den långa trappa som är placerad i slänten mellan bostadshus och kontor. Kanalkontoret och slussvaktarbostaden har dessutom ett tydligt arkitektoniskt samband i utformning och färgsättning, vilket bidrar till läsbarheten.

Figur 89. Foto taget den 25 september 1916 vid Ströms sluss. Kanalkontorets stomme under uppförande i bakgrunden. Sjöfartsverket.

Figur 90. Slussinvigning den 25 oktober 1916. Kanalkontorets bottenvåning är omålad - kanske hanns detta inte med inför invigningen. Sjöfartsverket.

Figur 91. Detalj från vykort, ca. 1920. Här syns en färgsättning liknande dagens, i en övergång från mörk nationalromantik till 1920-talets ljusare kulörer. Privat ägo.

Figur 92. Odaterat vykort, ca. 1950. Kanalkontoret syns här målat i vitt med mörkare snickerier. Byggnaden var vit fram till 2010-talets mitt då den fick sin nuvarande färgsättning. Privat ägo.

Figur 93 (ovan) Kanalkontoret sett från nordväst, med kraftverket i fonden.

Figur 94. Karaktäristisk skylt med äldre lykta ovanför. Bevarade små träfönster. Omsorgsfullt utförd trappa i råkilad granit.

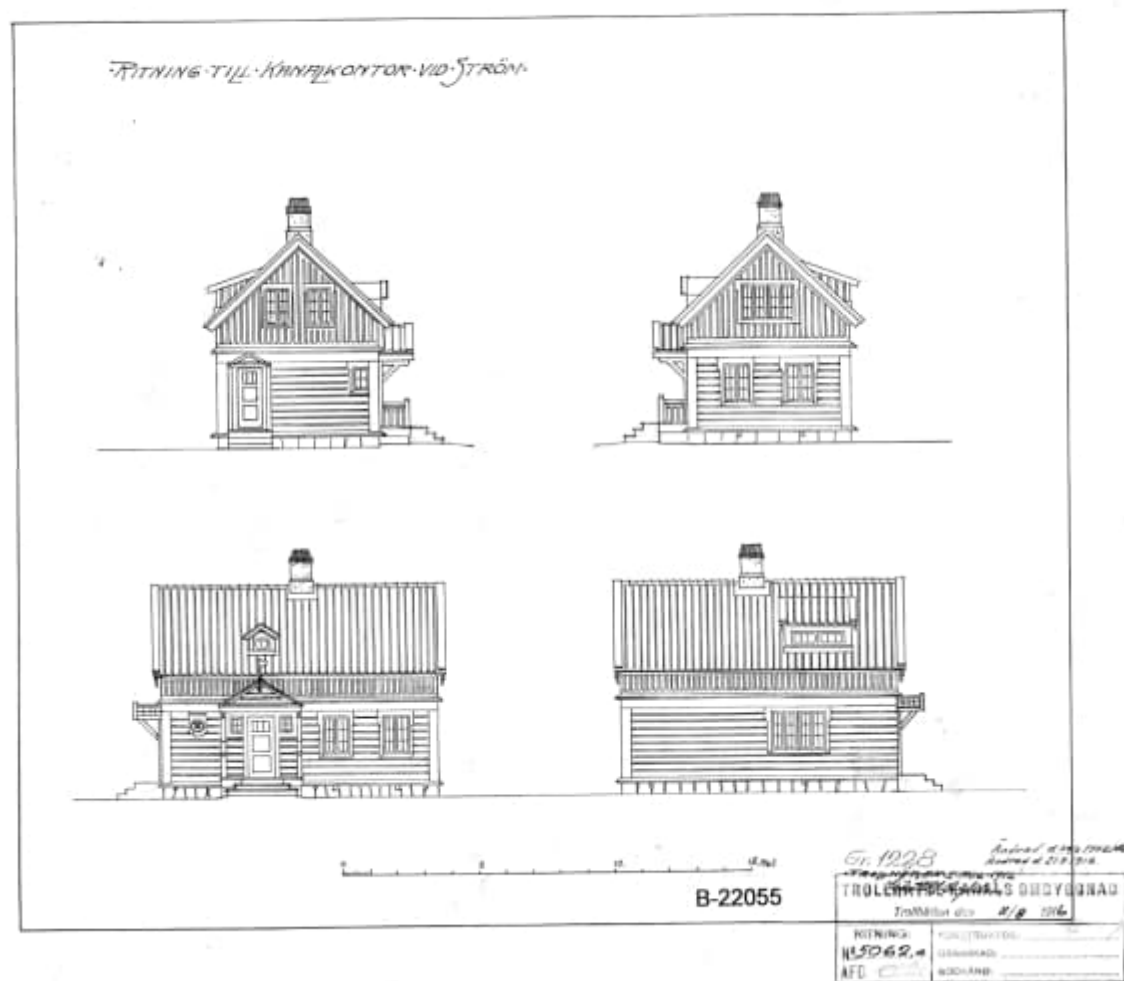
Figur 95 (längst till höger) Trappan mellan slussvaktarbostaden på höjden och kanal-kontoret.

VÄRDEBÄRANDE UTTRYCK

KANALKONTORET

- Byggnad uppförd som kanalkontor vid Ströms sluss i Trollhätte kanal, avläsbart genom läget intill slussen och (sentida) skylten STRÖM
- Timmerstomme och naturstensgrund i tidstypiskt utförande
- Entré med trappa i granit, bevarade träfönster kring ytterdörr
- Omväxlande stående och liggande fasadpanel i för Trollhätte kanal karaktäristisk färgsättning
- Starkt framträdande placering vid slussen, symbolbyggnad för 1916 års sluss
- Det enda kanalkontoret uppfört 1916 inom hela stråket Trollhätte kanal
- Ingår tillsammans med slussvaktarbostaden i ett tydligt läsbart bebyggelsemässigt sammanhang, som visar arbetets och boendets organisation för slussvaktaren/-inspektorn.
- Sambandet med slussvaktarbostaden tydliggörs av trappan som löper mellan de båda byggnaderna

Figur 96. Nybyggnadsritning från ca. 1916. Arkitekt: Svante Dyhlén. Sjöfartsverket.

Slussvaktarbostad

Särskilt värdefull byggnad

Beskrivning:

Slussvaktarbostaden är belägen på krönet ovanför slänten bakom kanalkontoret. I likhet med kanalkontoret är det en timmerbyggnad på 1,5 våningar vilande på naturstensgrund. Nedervåningens fasad är iklädd liggande panel målad i gräddvitt. Källarfönstren är i trä med smäckra bågar, sannolikt bevarade sedan uppförandetiden. Övriga fönster är i modernt ospröjsat utförande med vita bågar och bågpost, omfattade av smala rödmålade foder. Samma röda kulör återkommer i listverk och knutbrädor.

Byggnaden har två entréer som vetter mot slussen respektive Strandvägen. Den östra entrén (mot slussen) är belägen under övervåningens balkong och nås genom en naturstenstrappa. Entrépartiet utgörs av en farstukvist med vitmålat staket samt en glasad ytterdörr i omålat trä. Entrén mot Strandvägen är av liknande utförande men nås genom en betongtrappa flankerad av kraftiga handledare i galvaniserat stål, och avslutas med ett tegelklätt skärmtak med pulpetfall. Nedervåningen avslutas i en kraftig rödmålad gesims i lockpanel.

Övervåningen är iklädd rödmålad locklistpanel. Östsidan utmärks av en frontespis med

Figur 97. Slussvaktarbostaden sedd från väst (Strandvägen).

tillhörande balkong, med front och räcken i vit- och rödmålat trä vilande på dekorativt sågade konsoler. Byggnaden täcks av ett tegelklätt sadeltak, med tre rödmålade vindskupor inrymda i västra fallet. Den centralt placerade skorstenen är plåtklädd.

Den omgivande tomten är stor och bevuxen med flera bärbuskar och fruktträd. Norr och söder om byggnaden finns två skyddsrum/jordkällare som är övervuxna med vegetation. Öppningarna vetter mot slussen och utgörs av tunga metalldörrar infattade i betong, med

flankerande murverk i kvaderhuggen natursten med tunnvalv.

Historik:

Slussvaktarbostaden uppfördes i samband med 1916 års kanalbygge åt den dåvarande slussinspektorn och stod färdig 1914. Det är den äldsta bevarade byggnaden med slussanknytning i Lilla Edet. Färgsättningen har varierat i samband med kanalkontorets; på historiska bilder är de ofta i samma kulör.

Skyddsrummen tillkom under efterkrigstiden.

Kulturhistorisk värdering:

Slussvaktarbostaden är en mycket viktig del av bebyggelsemiljön kring Ströms sluss. Tillsammans med kanalkontoret bildar den ett tydligt läsbart sammanhang som visar arbetets och boendets organisation för slussinspektorn/slussvakten.

Närheten mellan byggnaderna visar att slussvakten snabbt behövde kunna vara på plats, vilket ger en idé om slussningarnas frekvens förr. Detta tydliggörs särskilt genom den långa trappa som är placerad i slänten mellan bostadshus och kontor. Kanalkontoret och slussvaktarbostaden har dessutom ett tydligt arkitektoniskt samband i utformning och färgsättning, vilket bidrar till läsbarheten.

Vidare har slussvaktarbostaden flera bevarade byggnadsdetaljer som berättar om uppförandetidens arkitektoniska ideal, och som bidrar till läsbarheten av 1916 års bebyggelsemiljö kring slussen. Hit hör exempelvis de blandade paneltyperna, vindskupans branta takfall, källarfönstren i trä och balkongens konsoler.

Figur 98. Flygbild från 1951 över slussmiljön och slussvaktarbostaden. Skyddsrummen har troligen precis iordningställts och syns som frilagda betongringar (se inringat). Utemiljön kring slussvaktarbostaden är prydd med en bred grusgång ner mot kanalkontoret som i dag är försvunnen.

Figur 99. En av de tidigaste bilderna som hittats på slussvaktarbostaden, fotograferad söderifrån från nuvarande Strandvägen i september 1914. Sjöfartsverket.

Figur 101. Slussvaktarbostaden skymtar bakom vegetation på en bild från 1922. Färgsättningen överensstämmer med kanalkontorets på Figur 91. Sjöfartsverket.

Figur 100. Slussvaktarbostaden från syd, 1915. Schaktning för ny sluss pågår i förgrunden. Sjöfartsverket.

Figur 102. På detta vykort från 1960-talet syns att även slussvaktarbostaden var varitmålad när kanalkontoret var det. Privat ägo.

Figur 103. Flera bevarade byggnadsdetaljer på slussvaktarbostaden berättar om uppö-randetidens arkitektur, som balkongens konsoler och källardörren med nitade gångjärn.

Figur 104. Byggnaden sedd från öst, med den tidigare huvudentrén (entrén mot Strand-vägen utgjorde ursprungligen köksingång).

Figur 105. Det ena skyddsrummet/jordkällaren på tomten utgör en liten övervuxen kulle med öppning åt öst.

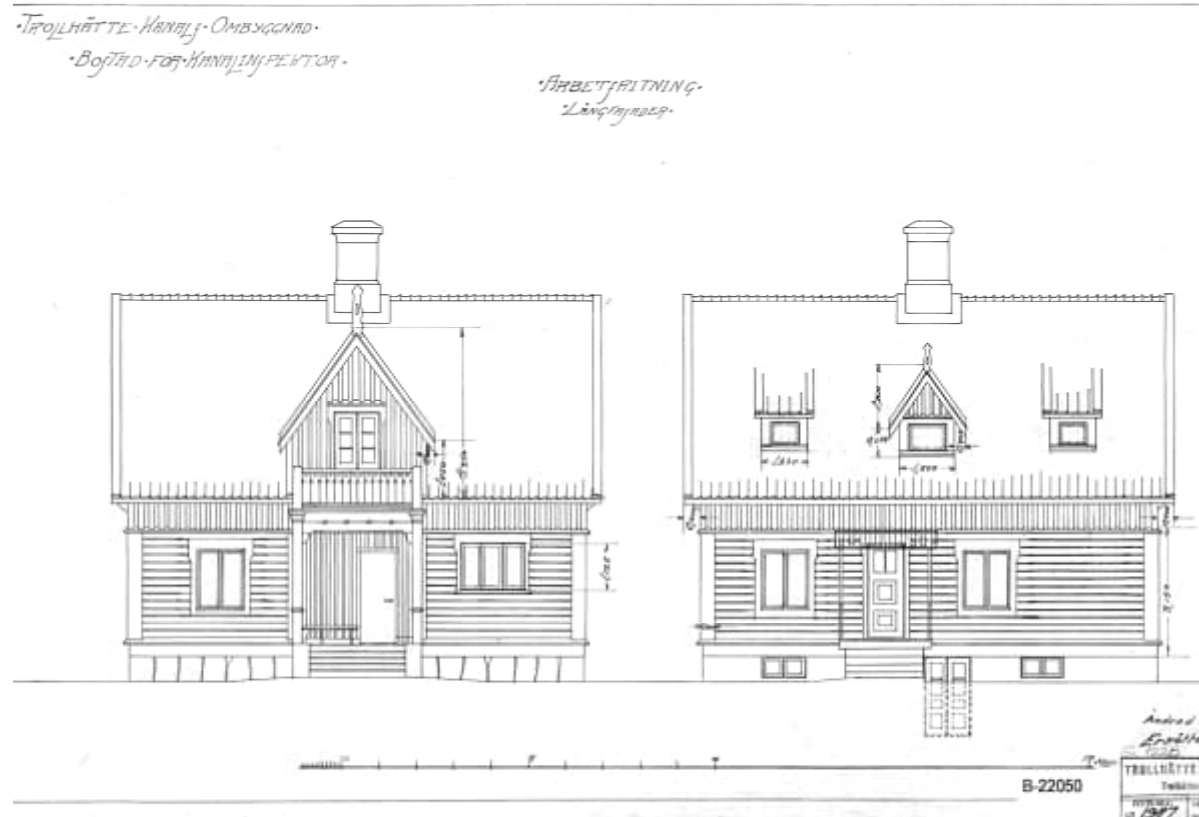

Figur 106. Norra skyddsrummets öppning mot slussen flankerad av naturstenskvadrar.

VÄRDEBÄRANDE UTTRYCK

SLUSSVAKTARBOSTADEN

- Byggnad uppförd som slussinspektors-, sedermera slussvaktarbostad, vid Ströms sluss i Trollhätte kanal, avläsbart genom läget nära slussen och gemensam färgsättning med kanalkontoret
- Timmestomme och naturstensgrund i tidstypiskt utförande.
- Omväxlande stående och liggande fasadpanel i för Trollhätte kanal karaktäristisk färgsättning
- Hög övergripande bevarandegrad i övervåningens interiör och flera bevarade drag så som kakelugn på nedervåningen. Den bevarade planlösningen förmedlar förståelse för slussinspektortjänsten som ett statusyrke under slussens uppförande och tidiga år
- Starkt framträdande placering vid slussen, symbolbyggnad för 1916 års sluss
- Ingår tillsammans med kanalkontoret i ett tydligt läsbart bebyggelsemässigt sammanhang, som visar arbetets och boendets organisation för slussvakten/-inspektorn
- Trädgård med uppvuxna fruktträd och bärbuskar som om slussvaktarbostaden som boendemiljö.
- Sambandet med kanalkontoret förstärks av trappan som löper mellan de båda byggnaderna

Figur 107. Nybyggnadsritning över slussvaktarbostaden från ca. 1914. Arkitekt: Svante Dyhlén. Sjöfartsverket.

Manöverhytt 1916

Särskilt värdefull byggnad

Beskrivning:

Manöverhytten från 1916 är placerad precis öster om de södra slussportarna. Hytten är en liten rektangulär byggnad med fasade hörn. Fasaden är genomgående täckt med mörkt tjärade spån. Entrén bestående av två vita dörrar i modernt utförande är belägen på norrsidan. Övriga fasader upptas av fönster som ger en panoramavvy över fallområdet. Fönstren är liksom dörrarna vita och av sentida utförande. Det förhållandevis branta tälttaket är täckt med mörk shingel.

Manöverhytten används inte i dag, men i källaren under hytten finns fortfarande elektronik och hydraulik för manövrering av nedre vänster port.

Historik:

Byggnaden är en av två manöverhytter som uppfördes vid Ström i samband med slussbygget 1916. Den andra hytten revs någon gång under 1900-talet, möjligen i samband med igenfyllningen av 1800-talsslussen omkring 1980. En modernare manöverhytt på dess ställe syns på en bild från 1981. Denna hytt finns emellertid inte kvar i dag.

1916 års manöverhytt är uppförd efter en typritning som tillämpades även för manöverhytterna i Vänersborg och Trollhättan. De

Figur 108. Manöverhytten fotograferad från väst.

moderna, ospröjsade fönstren sattes troligtvis in omkring 1960.

Kulturhistorisk värdering:

Manöverhytten är både unik och representativ. Uniciteten ligger i byggnadstypen, som är mycket ovanlig ur ett nationellt perspektiv. Samtidigt är den arkitektoniskt representativ för sin uppförandetid. Detta uttrycks särskilt i de tjärade fasadspånen, som anknyter till nationalromantikens idé om ”äkta” och rejäla material i företrädevis mörka kulörer. Stil-

mässigt har den samhörighet med ställverk, kanalkontor och slussvaktarbostad. Som typbyggnad har den en stark anknytning till motsvarande hytter i Brinkebergskulle och Trollhättan, vilket ger en kontinuitet till kanalupplevelsen och ett tydligt läsbart samband mellan de tre slussområdena.

Det höga arkitektoniska värdet i kombination med det kanalhistoriska värdet gör att manöverhytten betraktas som kulturhistoriskt särskilt värdefull.

Figur 109. Den norra manöverhytten (i dag riven), september 1916. Fönsterbågarna i tidstypisk jugendstil är omålade eller färgsatta i en mörkare kulör. Sjöfartsverket.

Figur 110. Dagens kvarvarande manöverhytt på sin ursprungliga plats på kajen. Foto från sydost omkring 1920. Sjöfartsverket.

Figur 111. Den norra manöverhytten fotograferad 1958. Hytten revs möjligen i samband med att 1800-talsslussen fylldes igen runt 1980. Före Lilla Edetbrons invigning på 80-talet präglades slussmiljön mer av folkliv och trafik. lillaedetbilder.se

Figur 112. Dagens manöverhytt fotograferad från syd, ca. 1960. Här syns hur hytten flyttats ut över murkanten och placerats till hälften på ett betongfundament. Sjöhistoriska museet.

VÄRDEBÄRANDE UTTRYCK

MANÖVERHYTT 1916

- Typbyggnad från 1916 års kanalprojekt, och den enda kvarstående bevarade manöverhytten från 1916 i Lilla Edet
- Ingår i ett större bebyggelsemässigt sammanhang i helhetsmiljön från 1916 kring Ströms sluss
- Har motsvarigheter i Brinkebergskulle och Trollhättan, vilket ger ett kontinuitetsvärde och väl läsbara samband för 1916 års kanalled
- Byggnadens placering vid slussportarna berättar om dess historiska funktion och gör den särskilt framträdande för förslussande båtar
- För uppförandetiden typiskt nationalromantiskt utseende med mörk fasad i tjärade spån
- Säregen byggnadsvolym med fasade hörn och valmat tälttak

Figur 113. Slussvakt i arbete. På bilden syns manöverhytternas interiöra utseende vid uppförandetiden. Bilden är tagen vid Brinkebergskulle, men hytterna vid Ströms sluss var sannolikt i samma utförande. Sjöfartsverket.

Ställverk med pegelhus

Särskilt värdefull byggnad

Beskrivning:

Mindre ställverksbyggnad uppförd 1916 på kvadratisk naturstensgrund. Byggnaden är på 1 våning med hög takhöjd. Öst- och västfasaderna pryds av långsmala fönster, igenmurade på östsidan. Västsidans fönster är mörkt blyspröjsade i små rutor. Entrén vetter mot syd och består av en rundad dubbeldörr i mörkt trä med tillhörande farstutrappa i kvaderhuggen natursten. Fönster- och dörröppningar kröns av dekorativa tegelvalv. Det hårdbrända fasadteglet är mörkt rödbrunt i kulören och murat i blockförband. Fasaden avslutas i en krenelerad gesims. Byggnaden är täckt av ett tälttak klätt i svartmålad falsad bandplåt. Taket pryds av en järnspira som avslutas i en vimpel med året ”1916” utstansat. Med sina småspröjsade fönster och det mörka teglet passar byggnaden in i uppförandetidens nationalromantiska arkitektoniska ideal.

Historik:

Ställverksbyggnaden ritades 1916 av arkitekten Svante Dyhlén, som vid tiden var anställd på Vattenfalls byggnadskontor i Trollhättan. Byggnaden uppfördes som transformatorhus i samband med slussbygget samma år, där den transformerat el till lägre spänning. Den är uppförd under den första stora elektrifie-

Figur 114. Ställverket sett från väst.

ringsvägen i Sverige, där Trollhätte kanal spelade en avgörande roll i och med anläggandet av Sveriges första vattenkraftverk i Trollhättan (Olidan). Vid 1916 sträckte sig Vattenfalls enda kraftnät i södra Sverige från Göteborg längs älven norrut till Trollhättan, för att där vika av mot slutpunkten i Skövde.

Flera ställverksbyggnader av denna typ uppfördes under kanalbygget 1916. I dag finns exempelvis snarlika, om än långsmalare, varianter bevarade vid Höljan i Trollhättan och

Gropbron i Vänersborg.

I byggnaden finns även en så kallad pegel, ett instrument för mätning av vattenstånd.

Kulturhistorisk värdering:

Ställverksbyggnaden med pegelhus utgör en liten men betydelsefull del av bebyggelsemiljön kring Ströms sluss, med ett högt teknikhistoriskt och industrihistoriskt värde. Byggnaden är ett mycket välbevarat exempel på de konstfärdigt utförda transformatorstationer som uppfördes under 1910-talets elektrifieringsvåg.

Byggnaden har snarlika motsvarigheter vid Trollhättans slussområde och Karls grav, och byggnadstypen utgör därmed en röd tråd som skapar förståelse för 1916 års Trollhätte kanal som ett större sammanhängande stråk. Den ursprungliga funktionen berättar om platsens sammankoppling med Olidestationen i Trollhättan, och införlivar den därmed i ett större samhällshistoriskt sammanhang. Genom arkitekten Svante Dyhléns verksamhet kring Vattenfalls utbyggnad i Västsverige ingår ställverket även i ett större regionalt arkitektoniskt sammanhang. Sammantaget betraktas byggnaden som kulturhistoriskt särskilt värdefull.

Figur 115. Detalj ur foto från augusti 1916. Fönstren är ännu inte isatta och ställverket står högt över dåvarande marknivå. Sjöfartsverket.

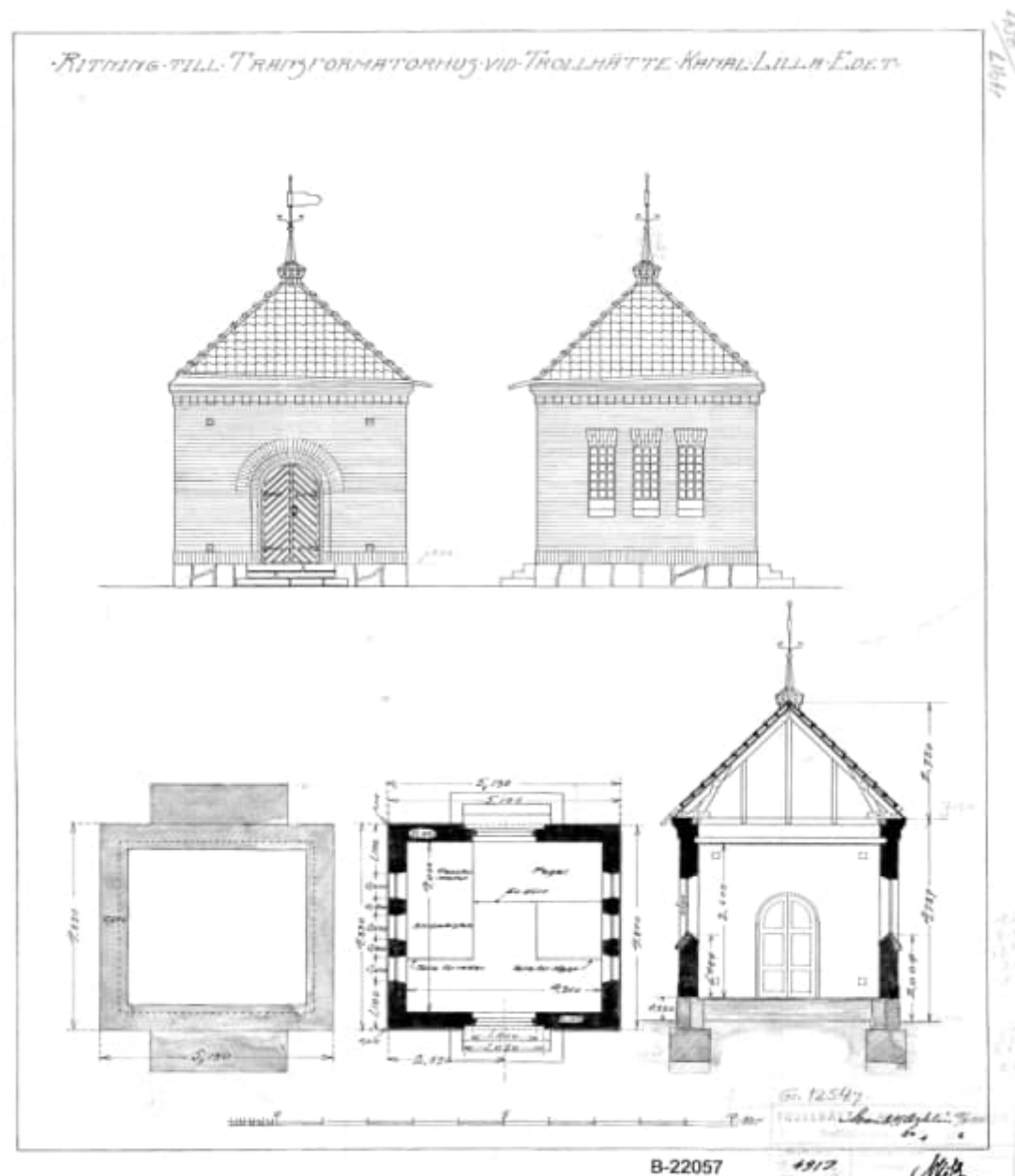

74 Figur 116. Vimpeln tydliggör att ställverket är en del av 1916 års slussmiljö.

VÄRDEBÄRANDE UTTRYCK

STÄLLVERK MED PEGELHUS

- Mycket välbevarad typbyggnad från 1916 års kanalbygge
- Ingår i ett större bebyggelsemässigt sammanhang i helhetsmiljön från 1916 kring Ströms sluss
- Har motsvarigheter i Trollhättan och Vänersborg, vilket ger ett kontinuitetsvärde och läsbara samband för 1916 års kanalled
- Teknikhistoriskt värde som arkitektoniskt ambitiöst ställverk från den första stora elektrifieringsvågen i Sverige
- Visar hur slussbygget sammanföll med utbyggnaden av Olidans vattenkraftverk
- För uppförandetiden typiskt nationalromantiskt utseende med mörk tegelfasad, grov granitsockel, småspröjsade fönster, stram träport och krenelerad gesims
- Karaktäristisk byggnadsvolym och brant tälttak
- Konstfärdigt utförd spira med vimpel med byggnadsåret 1916 tydligt utstansat
- Placeringen lite avsidet om slussområdet berättar om byggnadens roll som renodlad funktionsbyggnad
- Likt kanalkontoret och slussvaktarbostaden ritad av den lokale arkitekten Svante Dyhlén

Figur 117. Uppföranderitning av arkitekt Svante Dyhlén, daterad 1916. Sjöfartsverket.

Modern manöverhytt/kanalkontor

Särskilt värdefull byggnad

Beskrivning:

Den moderna manöverhytten, som även fungerar som kanalkontor, ligger vid slusskammarens östra sida. Byggnaden är indelad i två kroppar, varav den västra inrymmer själva manöverdelen, med stora snedställda fönster som ger god sikt över slussen. Snedställda fönster förekommer ofta på byggnader med liknande funktioner, exempelvis flygledartorn. Den östra byggnadskroppen rymmer personalutrymmen. Byggnaden har ett funktionellt, modernt formspråk, är iklädd ljus lockpanel och avslutas i ett valmat tak klätt med betongpannor.

Historik:

Manöverhytten uppfördes 1986 och är i princip oförändrad sedan dess. Byggnaden är en typmodell som även finns vid slussarna i Brinkebergskulle och Trollhättan.

Kulturhistorisk värdering:

Manöverhytten, i egenskap av både manöverhytt och kanalkontor, är den i dag viktigaste byggnaden vid Ströms sluss sett till funktion. Dess läge vid slussen och funktion gör att den har en särställning för de som färdas genom slussen.

Figur 118. Den moderna manöverhytten sedd från väst.

Manöverhytten synliggör moderniseringen av slussvaktens/lotsens arbetsmiljö, och visar tillsammans med den närliggande äldre manöverhytten den tekniska och arkitektoniska utveckling som ägt rum i slussmiljön. Att båda generationers manöverhytter ligger sida vid sida ökar läsbarheten av denna utveckling. Färgsättningen, med ljus panel med mörkröda accenter, anknyter till kanalkontoret och slussvaktarbostadens utseende.

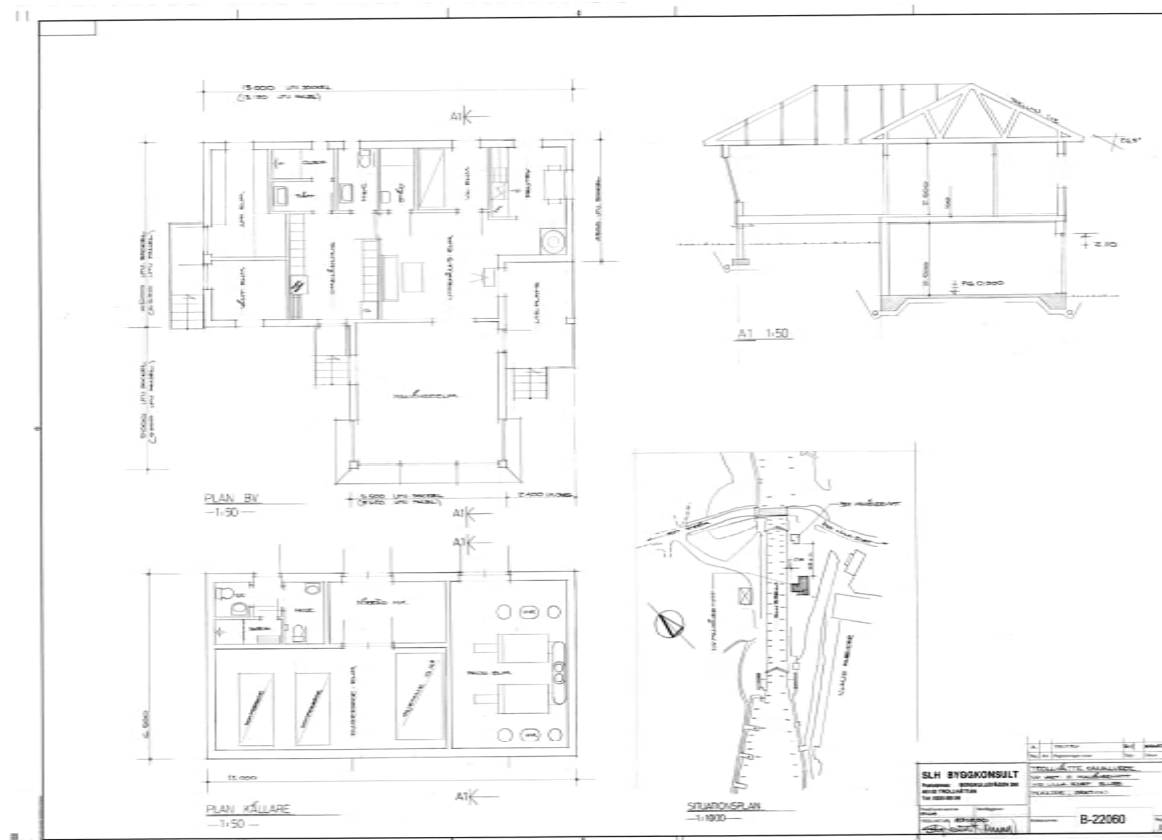
De likadana manöverhytterna vid slussledens start- respektive ändpunkt i Brinkebergskulle och Lilla Edet ger en känsla av kontinuitet och förståelse för de båda platsernas sammankoppling.

Detta sammantaget bedöms den moderna manöverhytten vara särskilt värdefull.

VÄRDEBÄRANDE UTTRYCK

MODERN MANÖVERHYTT

- Den i dag funktionellt viktigaste byggnaden vid Ströms sluss
- Anknyter till motsvarande manöverhytter i Trollhättan och Brinkebergskulle, vilket bidrar till förståelsen för Trollhätte kanal som sammanhängande stråk
- Modernt och funktionellt formspråk med för uppförandetiden typisk ljusmålad lockpanel
- Snedställda fönsterpartier som tydligt visar byggnadens funktion
- Färgsättningen med ljus panel och mörkröda accenter anknyter till kanalkontor och slussvaktarbostad från 1916

Figur 119. Nybyggnadsritning över den moderna manöverhytten med situationsplan, signerad 1983 av SLH Byggkonsult.

3.2 Ströms slottspark

Kulturmiljön mellan Ströms säteri (Ströms slott i folkmun) och slussen består av en park av engelsk typ samt en trädgård med planteringar, exotiska träd, rekreationsytor, en äldre trädgårdsmästarbostad samt ett före detta växthus.

Ströms säteri nämns för första gången år 1320. Det var fram till 1900-talets början en av de största jordegendomarna i Bohuslän. Säteriets corps-de-logi ligger på en höjd med utblick över älven. Huvudbyggnaden kallades tidigare för Borge-Ström, ett namn taget från Bergaström som var det äldre namnet på fallet. En slottsliknande byggnad uppfördes här åren 1685–1691 av dåvarande ägaren Rutger von Ascheberg. Byggnaden revs eller brann ner under 1800-talets mitt. Den nuvarande byggnaden ska ha uppförts som en kopia av den tidigare och stod klar år 1852.

1893 köptes Ström av bruksägare Petter Larsson som bildade Inlands pappersbruk. Året efter tog bruket över Ström och ägde det under en stor del av 1900-talet. Huvudbyggnaden har bland annat fungerat som tjänstebostäder och disponentbostad till bruket. Under 1910-talet styckades mark av och såldes till ett tjugotal egnahemsbyggare.

På en storskifteskarta över säterierna Ström och Röstorp från 1788 (Figur 121) syns Ströms säteri med tillhörande mark. Omkring huvudbyggnaden finns en plan med träd. Trädgården i öster

Figur 120. Kartan visar slottsparken med bebyggelse och övriga befintliga utpekanden för kulturmiljövården.

beskrivs som en jämn plan med flera sorters fruktträd och med två små ruddammar (fiskdammar). Omkring trädgården finns åkermark och äng. Söder om trädgården finns en mindre trädgård. I norr finns stall, vagnsbod, en fyrhängad ladugård kring en öppen kvadratisk plan och fyra ruddammar. Ruddammar förekom i högreståndsmiljöer från åtminstone 1500-talet och spreds sedan till fler sociala miljöer. Fiskdammarna fungerade både som ornamentala inslag i parkmiljöer och som anläggningar för fisk till hushållsbehov. Söder om säteriets huvudbyggnad finns ett område benämnt som asplund, beväxt med ek, asp, al och björk. De kringliggande åkrarna uppges bestå av bördig lerjord och sandmylla.

På 1853 års laga skifteskarta (Figur 123) redovisas miljön kring säteriets huvudbyggnad mer detaljerat. Mellan och omkring huvudbyggnaden och flyglarna finns bland annat gårdsplan, terrass och tomt markerade. Parken öster om huvudbyggnaden visas nu mer detaljerat med gångar och dammar utritade. Det tidigare omkringliggande gärdet markeras nu inte specifikt, utan uppfattas som en del av trädgården. Endast en av ruddammarna finns kvar, medan en annan beskrivs som en ”igenvallad damm”. Den tidigare mindre trädgården och asplunden ingår nu i samma område, benämnt som park. Där finns anlagda slingrande gångvägar och en byggnad är utritad.

Utdrag ur *Kulturarvsplan, Lilla Edets kommun, 2010:*

Fall- och slussområdet med Ströms slott

Uttryck för miljön: Ströms slott med tillhörande park och stall [*stallarna är i dag rivna*].

Gällande skydd: -

Motiv: Förtätad och storslagen miljö av central betydelse för Lilla Edets historia och för upplevelsen av älvrummet. Det kulturhistoriska värdet består i hög grad av små detaljer som tillsammans bidrar till en miljö med stora kulturhistoriska värden

Med ett dominerade läge på en kulle ligger corps-de-logiet till f.d. Ströms säteri, ofta kallat Ströms slott. Godset som är känt sedan 1400-talet var en av Bohusläns största jordegendomar och har spelat en betydande roll i häradets historia. År 1898 förvärvades egendomen av Inlands pappersbruk och från 1910 är manbyggnaden skild från jordbruksegendomen. En sista rest av ekonomibyggnaderna till slottet är de välbevarade stallarna som ligger kvar strax intill. Stallbyggnaden är påkostad med trappstegsgavlar och mönstermurningar och har ett såväl byggnadshistoriskt som miljömässigt värde.

Bebyggelse utvärderad vid byggnadsinventering 1976:

Ströms borg 1:1 Slottet

Ströms slott med sin slottsliknande manbyggnad högt belägen på en kulle i landskapet har en stor betydelse för upplevelsen av älvrummet invid Lilla Edet. Den nuvarande byggnaden är uppförd 1852 i senklassicistisk stil inspirerad av den föregående huvudbygganden från 1685. De båda flyglarna lär stamma från Rutger von Aschebergs tid på 1600-talet. Huvudbygganden är sedan 1910-talet skild från jordegendomen som tidigare var en av Bohusläns störta jordegendomar. Ström omnämns redan på 1400-talet som säteri och har haft en betydande roll i häradets historia. År 1898 förvärvade Inlands pappersfabrik AB egendomen.

Byggnadsplan:

I gällande byggnadsplan är Ströms slotts huvudbyggnad betecknad med k: ”med k betecknat område skall utgöra reservat för befintlig kulturhistoriskt värdefull byggnad”. I planbeskrivningen anges att beteckningen avser kulturhistoriskt värdefull byggnad samt att ”förändringar i byggnaderna bör ej företas utan att samråd skett med landsantikvarien”.

Översiktsplan (2012):

I kommunens översiktsplan anges att kommunalt utpekade kulturmiljöer "innehåller kulturhistoriska kvaliteter, värden och sammanhang som kräver hänsyn i kommande planering eller utveckling". Vidare ska "stor hänsyn [...] tas till kulturmiljön vid beslut om förändringar inom eller i anslutning till de områden som är utpekade kulturmiljöer i Kulturarvsplanen. Särskilt värdefulla miljöer ska bevaras och säkerställas för framtiden. Rekommendationer i Kulturarvsplanen ska följas vid bygglov och planläggning."

Som utvecklingsmöjlighet anges att "Slottet med sin vackra park, Strömsparken och slussområdet är en stor tillgång för centralorten. Med förbättrad tillgänglighet kan området utvecklas som attraktivt park- och rekreationsområde för allmänhet och besökande. [...] De geotekniska säkerhetsriskerna kan innebära begränsningar för den framtida markanvändningen [av] stora delar av Ström och slussområdet och bör uppmärksammas [inom] fortsatt planering."

Figur 121. Detalj ur storskifteskarta över Ström från 1788. Bebyggelsen färglagd i rött. Här syns den indelning av slottsparken som finns än i dag, med parkmiljö eller trädlund söder om corps-de-logit och trädgård öster därom. Älvens västra sida har färglagts i blått av WSP för att förtydliga strandlinjens sträckning. Lantmäteriet.

Figur 122. Odaterad karta över Ström, ca. 1820-tal (den framtida slussens sträckning är utmärkt i de böljande linjerna till höger). Här syns tydligt strukturen med geometrisk trädgård av fransk typ och en engelsk park med slingrande stigar. Älven färglagd i blått av WSP. Regionarkivet, Göteborg.

Figur 123. Detalj ur laga skifteskarta över Ström, 1853. Ströms övre sluss syns strax öster om platsen för dagens sluss. Marken direkt öster om corps-de-logit benämns som "parterre ovanför trädgård" och övergår vidare i trädgård. Parken har fått ett brett rakt gångstråk som sträcker sig från nord till syd. Lantmäteriet.

Det var vanligt att en större trädgård i Sverige under tidigt 1800-tal bestod av tre delar - den franska geometriska trädgården, en informell engelsk park och en stor nyttoodling.

Under 1900-talet bedrevs en handelsträdgård i slottsparken. Växthus och ett boningshus som har fungerat som trädgårdsmästarebostad finns kvar i trädgårdens nordöstra del.

Uppgifterna om handelsträdgården är få. I en text från 1960 beskrivs Ström bland annat innehålla en stor handelsträdgård och på den ekonomiska kartan från 1977 markeras odlingar av något slag, vilket även syns på fotografier.

I parken finns i dag ett antal ovanligare större barrträd, bland annat grekisk ädelgran/grekgran och kustgran. Dessa träd tillkom troligen omkring 1920, då en bild från tiden visar späda träd som ser nyplanterade ut (Figur 126).

Under 2000-talet har bland annat en beachvolleybollplan, utegym och bana för frisbeegolf anlagts i slottsparkens östra delar.

Figur 124. Detalj ur J.F. Weinbergs akvarell över "Bergaström", 1803. Ströms corps-de-logi och raka trädrader syns i bakgrunden. Vänersborgs museum.

Figur 125. Odaterad vy över Ström från östra stranden, sent 1800-tal. Sågverk i förgrunden. Här syns att trädgården avgränsas av en låg häck i bildens mitt, vilket troligen är samma häck som syns kring trädgården på skifteskartan på föregående sida. Vänersborgs museum.

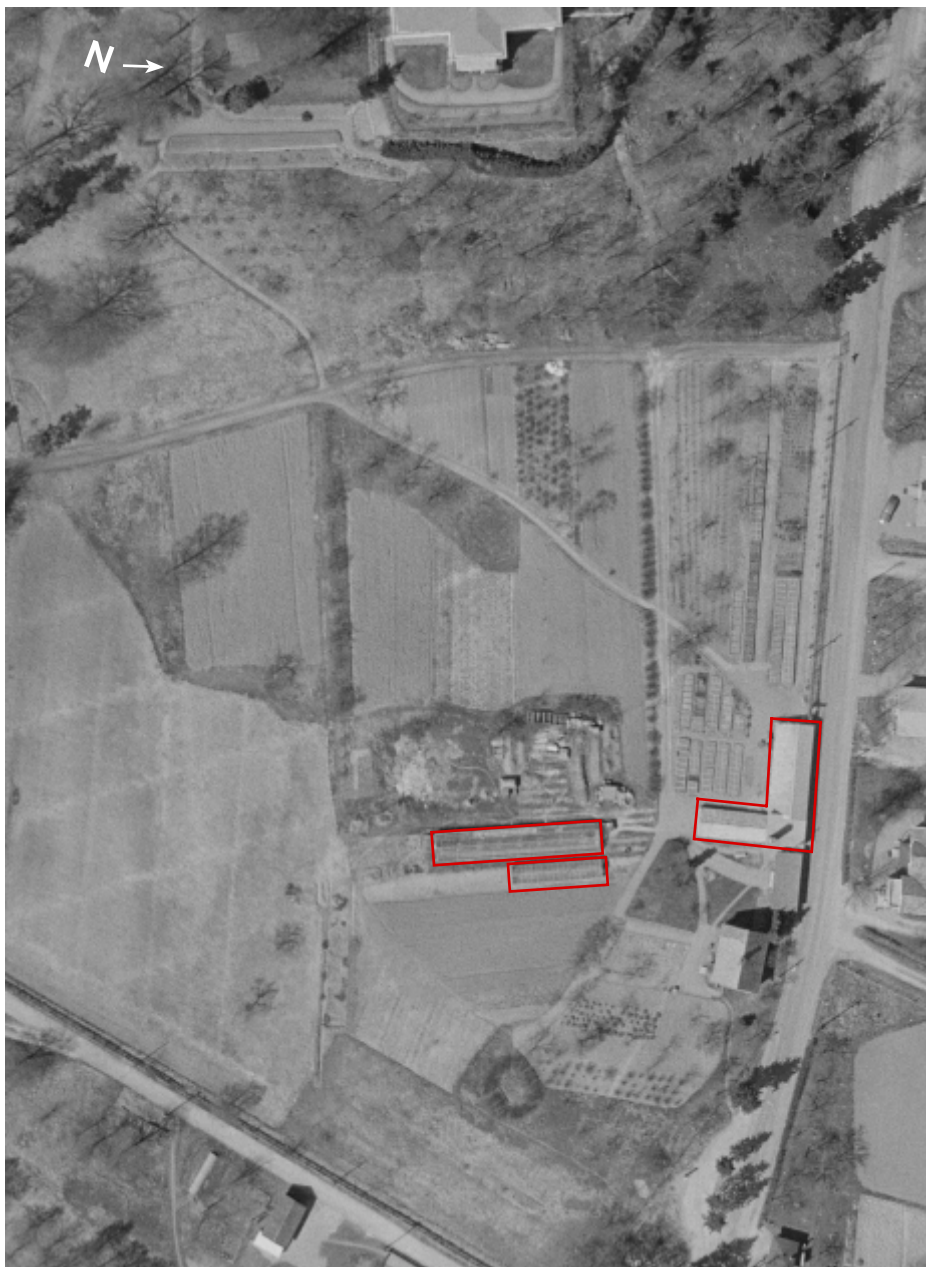
Figur 126. Ströms slottsträdgård ca. 1920. Vänersborgs museum.

Figur 127. Ström fotograferat ca. 1916. lillaedetbilder.se

Figur 128. Odaterad flygbild, troligen 1930-tal. Här syns flera odlingar i en krans kring trädgårdsgången. Trädgårdsmästarbostaden är här målad i en mörk kulör. Notera slussen med kanalkontor och slussvaktarbostad i förgrunden. Ströms stallar med sina karaktäristiska tegelgavlar (rivna 2017) syns till höger. Vänersborgs museum.

Figur 129. Flygfoto över slottsparken 1951. Ströms slott syns i bildens överkant. Bilden är tagen under vinterhalvåret men det går ändå att utläsa en omfattande odlingsverksamhet på platsen med flera tegar/lotter. Totalt tre växthus syns (inringade i rött), varav det norra (längst till höger) är delvis bevarat i dag. Lantmäteriet.

Figur 130. Samma motiv som föregående figur år 1976. Den markindelning som rådde 1951 har försvunnit och odlingsverksamheten tycks ha upphört. Det norra växthusets västra länga har kortats av till samma proportioner som i dag och byggnaden som fram tills nyligen fungerat som café har tillkommit. Även parkeringen i parkens södra del, som finns kvar i dag, har tillkommit.

Figur 131. Ströms corps-de-logi sett från trädgården.

Figur 132. Vy österut från parken. Älven skymtar fram bakom träden.

Figur 133. Växthus och trädgårdsmästarbostad.

Figur 134. Lövskog och kuperad mark i parken.

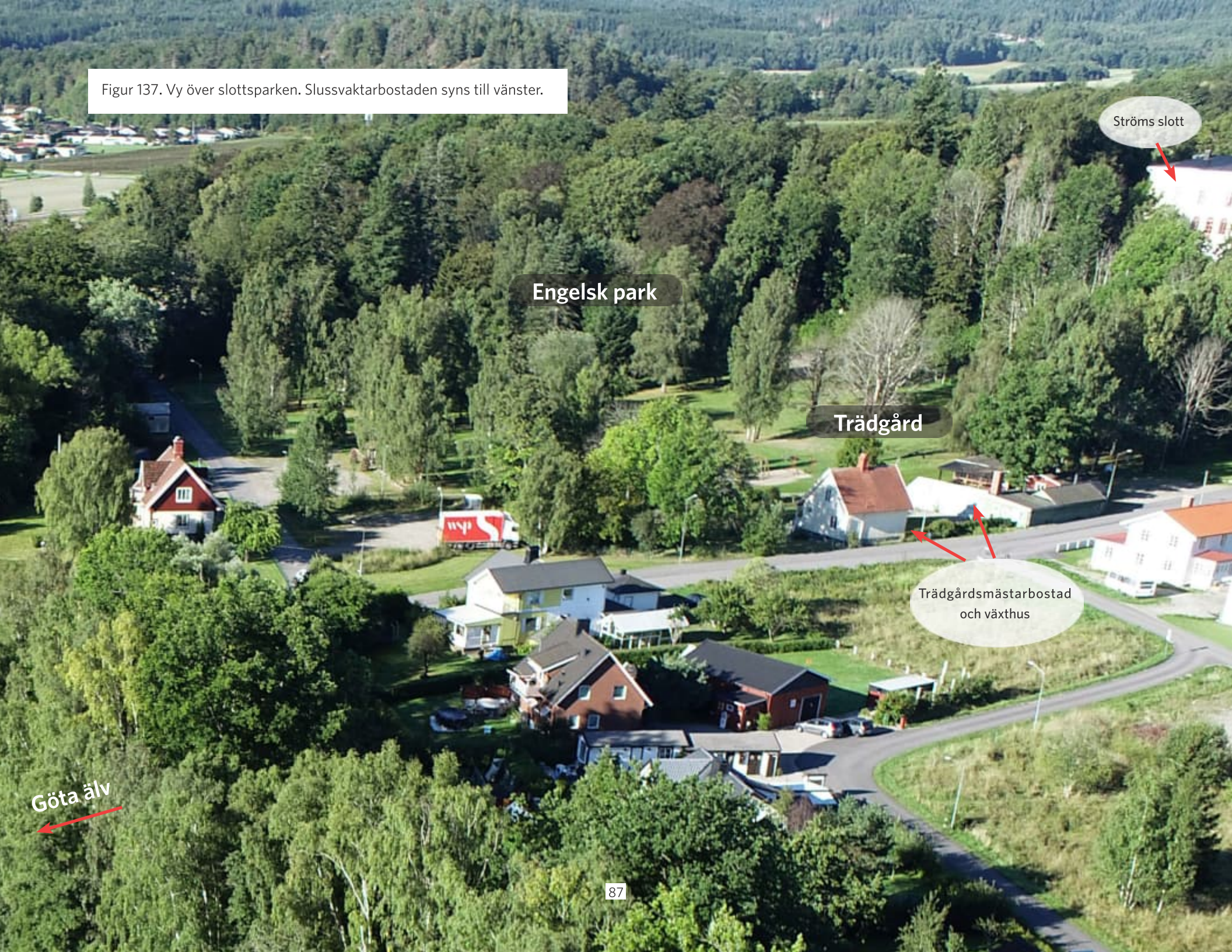

Figur 135. Äldre trappa i terrassering mellan park och trädgård.

Figur 136. Äldre bevarad grindstolpe med fransk lilja i parkens nordöstra del.

Figur 137. Vy över slottsparken. Slussvaktarbostaden syns till vänster.

Engelsk park

Trädgård

Trädgårdsmästarebostad
och växthus

Ströms slott

Göta älv

VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG

Ström som under århundraden har präglat landskapet och bebyggelsen på älvens västra sida

- Ströms slotts placering högt i landskapet och vyn mellan slottet och Lilla Edets samhälle på andra sidan älven
- Närheten mellan Ström och slussområdet
- Parkens form och avgränsning, som är i princip samma sedan åtminstone 1788

Slottsparken som representant för trädgårdsidealens utveckling i högre-ståndsmiljöer från 1700- och 1800-talet

- Herrgårdspark med den för större trädgårdar typiska indelningen i trädgård, park och nyttoodlingar, varav de två första är avläsbara i dag.
- Bevarad engelsk park karakteriserad av kuperad mark, lövskog och slingrande gångstigar. Trädgården är en till stora delar öppen, plan yta med vyer mot slottet.
- Äldre bevarade beståndsdelar som trappor i den engelska parken, urna och äldre grindstolpar.
- Trädgårdsmästarbostaden och växthuset som berättar om Slottsparkens 1900-talshistoria.
- Lämning efter damm- och gångstrukturer (ÖKL L2022:7140).
- Äldre träd: lövträd i den engelska parken, uppvuxna barrträd och fruktträd i trädgårdsdelen, vilka bidrar till att ge respektive del av parken dess karaktär.

RÅD TILL NÄSTA SKEDE

Historiskt finns ett starkt samband mellan Ströms säteri och fallområdet. Fysiska och visuella barriärer undviks mellan miljöerna.

Vyer mellan Ströms slott och Lilla Edets samhälle på andra sidan älven värnas.

Ströms slott med tillhörande park och dess olika delar med historiska kvalitéer ska fortsatt gå att uppleva.

4. Referenser

Arkiv

Krigsarkivets ritningssamlingar

Landsarkivet, Göteborg

Lantmäteriets historiska kartor

Lantmäteriets historiska ortofoton

Regionarkivet, Göteborg

Sjöfartsverkets arkiv

www.digitaltmuseum.se

www.lillaedetbilder.se

Tidigare framtagna underlag

Claesson, Pia (red.), *Bosättning vid älven: boplatser och kokgropar i Göta älvdalen : arkeologiska slutundersökningar : S:t Peder 66 och 67, Tunge 49, Lilla Edets kommun, Skepplanda 70 och 237, Ale kommun*, Bohusläns museum, Uddevalla, 2012.

Länk: <https://pub.raa.se/dokumentation/3924f363-1390-4119-8ecd-2b4252146bda/original>

Lazarides, Anton och Eriksson, Robin (2022) *Arkeologisk utredning steg 1 vid Ströms slussar* Arkeologisk rapport KU 2022:14 Lödöse: Förvaltningen för kulturutveckling

Blomqvist, Philip (2022) *Arkeologisk utredning steg 2 vid Ström, Lilla Edet* Arkeologisk rapport KU 2022:26 Lödöse: Förvaltningen för kulturutveckling

Lilla Edets kommun (2010) *Kulturhistoriskt värdefulla miljöer samt förslag till åtgärder 2009*.

Länk: <https://www.lillaedet.se/download/18.72d9f8c817e-8ce3de0258144/1643664695516/Kulturarvsplan.pdf> [hämtad 2022-05-12]

Luft, Magnus von der, Luft, Magnus von der, Nyqvist, Roger & Wennberg, Tom, *Bortom älven: arkeologiska undersökningar utmed E45:ans nya sträckning, delsträckan Torpa-Stenröse*, Rio kulturkooperativ, Fjällbacka, 2012

Litteratur

Björklund, Bo, *Göta älvdalen: berättelser och bilder*, Acta Risvedensis, Älvängen, 2016

Bonow, M och Svanberg, I. *Rudor finnas öfverflödig: FISKDAMMAR VID SVENSKA PRÄSTGÅRDAR PÅ 1600- OCH 1700-TALEN*
Länk: https://www.academia.edu/7301946/Rudor_finnas_%C3%B6fverfl%C3%B6digt_111_Rudor_finnas_%C3%B6fverfl%C3%B6digt_FISKDAMMAR_VID_SVENSKA_PR%C3%84STG%C3%85RDAR_P%C3%85_1600_OCH_1700_TALEN

Génetay, Cissela & Lindberg, Ulf, Plattform Kulturhistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs] grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2014

Hallberg, Stig, *Slussverken i Göta älv och kring Vänern*, Zakariasson [distributör], Ed, 1990

Hollman, Ernst, *Flundre härad*, Lilla Edet, 1938-1939

Lindström, Bengt, *Trollhätte kanal 200 år*, Sjöfartsverket, Norrköping, 2000

Lorentzson, Mona (red.), *Kring Göta älv: stu-*

dier i en dalgång, Tre böcker, Göteborg, 1993

Mascher, Catharina (red.), *Agrarhistorisk landskapsöversikt: Västergötland och Dalsland*, Länsstyrelsen Västra Götaland, Göteborg, 2002

Svenungsson, Lars Manfred, *Hjärtum-Västerlanda, Inlands Torpe: häradshistorik*, [Ny uppl.], [förf.], Hjærtum, 1960

Trollhätte kanal och dess ombyggnad 1909-1916: kort redogörelse, Kungl. Vattenfallsstyrelsen, Stockholm, 1916

Trollhättan: dess kanal- och kraftverk : historik och beskrifning, Kungl. Vattenfallsstyrelsen, Stockholm, 1911-1916

4.2.1 Övrigt

<https://www.prismavg.se/exhibits/show/gotaalvdalen>

Riksantikvarieämbetets Fornsök. Länk: <https://app.raa.se/open/fornsok/>

En väg leder till en stad - Vänersborgs museum.
<https://www.vanersborgsmuseum.se/kunskap--fakta/bratte---vanersborgs-foregangare/bratte---vanersborgs-foregangare---en-vag-leder-till-en-stad/>

Trafikverkets kulturmiljöstrategi [Elektronisk resurs], Trafikverket, 2019 <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn%3Anbn%3Ase%3Atrafikverket%3Adiva-2952>

SFS 1988:950 Kulturmiljölag https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kulturmiljolag-1988950_sfs-1988-950/

SFS 1998:808 Miljöbalk https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/miljobalk-1998808_sfs-1998-808/

SFS 2010:900 Plan- och bygglag https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/plan-och-bygglag-2010900_sfs-2010-900/

Sveriges miljömål <https://sverigemiljomal.se/miljomalen/>

Uppgifter från Lilla Edets hembygdsförening och intresseföreningen Lilla Edetgruppen

4.2.2 Illustrationer

För foton från utomstående källor anges källa i bildtexten.

Övriga foton tagna av WSP 2022–2024.

Trafikverket, 411 04 Göteborg. Besöksadress: Vikingsgatan 4
Telefon: 0771-921 921, Texttelefon: 010-123 50 00
trafikverket.se

Bilaga 1. Kulturhistorisk bedömning av inlösta fastigheter

Ett antal fastigheter kommer att beröras av den nya slussanläggningen med tillhörande arbeten samt skredsäkkring. De fastigheter som inte har behandlats i kulturarvsanalysen redovisas med en kortfattad beskrivning och kulturhistorisk värdering i denna bilaga.

Värderingen av kulturmiljön bygger på Riksantikvarieämbetets *Plattform för kulturhistorisk värdering och urval* (2015).

I värderingen är följande kriterier avgörande:

- Möjlighet till kunskap och förståelse: hur väl går det att avläsa det historiska sammanhanget?
- Kulturhistorisk helhet: hur mycket har bevarats av sammanhanget, och avspeglar sammanhanget främst en avgränsad tidsperiod eller ett längre utvecklingsförlopp?
- Kulturhistorisk relevans: hur betydelsefull är företeelsen som kännetecknande eller på annat sätt särskilt betydelsefull för sin tid och kontext, ur ett lokalt respektive nationellt perspektiv?

Figur 1. Utsnitt ur fotografi från tidigt 1920-tal. I förgrunden syns kanalkontoret. De fyra byggnaderna i bakgrunden är de då nyligen uppförda egnahemsbostäderna Ström 2:3, 2:4, 2:6 och 2:7. Järnvägsmuseet.

Ström 2:3—2:7

Under 1910-talet styckades mark av från Ström och såldes som egnahemslotter. Tomterna norr om Ström fick namn som Fridhem, Älvhem och Strandhem. På ett fotografi från ca. 1920 syns att samtliga fyra tomter som berörs av den nya slussanläggningen var bebyggda vid denna tid.

Dessa egnahemshus, belägna längs älvens västra strand strax norr om Slottsparken, är idag mer eller mindre ombyggda. Tillsammans, och genom läget nära Ströms slott och senare tillkommen bebyggelse i området, har de dock ett visst kulturhistoriskt värde eftersom de kan berätta om Ströms och Lilla Edets utveckling under 1900-talets första hälft.

Ström 2:3

Historik: Tomten styckades av från Ström 1913 och benämndes Älvhem.

Beskrivning: Bostadshus i en och en halv våning. Byggnaden är förvanskad genom bland annat till- och ombyggnader samt byte av fönster och takmaterial. En uthuslänga med spåntak, troligen ursprunglig, står söder om bostadshuset. Uthuset har byggts ut under 2000-talet men den äldre delen är läsbar genom profilerad locklistpanel och bevarade ursprungliga dörrar. Senare tillkomna komplementbyggnader finns på tomten.

Kulturhistorisk värdering: Bostadshuset har få äldre karaktärsdrag bevarade, vilket innebär att möjligheten till kunskap och förståelse för dess tillkomsttid är liten. Byggnaden bedöms därmed ha låga kulturhistoriska värden.

Det äldre uthuset har bevarade delar från uppförandetiden och bidrar till förståelsen för byggnadens ursprungliga kontext. Uthuset har därmed ett visst kulturhistoriskt värde.

Figur 2. Ström 2:3 fotograferat från nordväst.

Ström 2:4

Historik: Tomten styckades av från Ström 1914 och benämndes Vägen. Den köptes av slussvaktaren Anders Johan Berg. Del av denna fastighet har senare övergått till den intilliggande Ström 2:6.

Beskrivning: Bostadshus i en och en halv våning. Byggnaden är förvanskad genom bland annat till- och ombyggnader, byte av fönster, fasad- och takmaterial.

Kulturhistorisk värdering: Bostadshuset har få äldre karaktärsdrag bevarade, vilket innebär att möjligheten till kunskap och förståelse för dess tillkomsttid och kontext är liten. Byggnaden bedöms därmed ha låga kulturhistoriska värden.

Figur 3. Ström 2:4 fotograferat från söder.

Ström 2:6

Historik: Tomten styckades av från Ström 1913 och benämndes Fridhem. Fastigheten var ursprungligen mindre och har slagits samman med del av intilliggande fastighet i väster.

Beskrivning: Bostadshus i en och en halv våning med röd tegelfasad och sadeltak klätt med svarta betongpannor. En större komplementbyggnad finns på tomten.

Kulturhistorisk värdering: Bostadshuset har få äldre karaktärsdrag bevarade, vilket innebär att möjligheten till kunskap och förståelse för dess tillkomsttid och kontext är liten. Byggnaden bedöms därmed ha låga kulturhistoriska värden.

Figur 4. Ström 2:6 fotograferat från nordväst.

Ström 2:7

Historik: Tomten styckades av från Ström 1913 och benämndes Strandhem.

Beskrivning: Bostadshus i en och en halv våning. Byggnaden har genomgått flera förändringar sedan den uppfördes, bland annat genom byten av fönster, dörrar och takmaterial. I trädgården finns fruktträd och en trappa som leder ner mot älven. En äldre putsad uthuslänga, troligen ursprunglig, finns norr om bostadshuset. Uthuset har småspröjsade träfönster, plankdörrar och oputsad tegelkorsten.

Kulturhistorisk värdering: Bostadshuset är ombyggt och har utbytta material, men en bevarad form och till viss del ett uttryck som kan berätta om dess uppförandetid. Tillsammans med det bevarade uthuset med en äldre karaktär och trädgården med bland annat äldre fruktträd kan miljön berätta om 1910-talets avstyckningar från Ström. Miljön har därmed ett visst kulturhistoriskt värde.

Figur 5. Ström 2:7 fotograferat från väster.

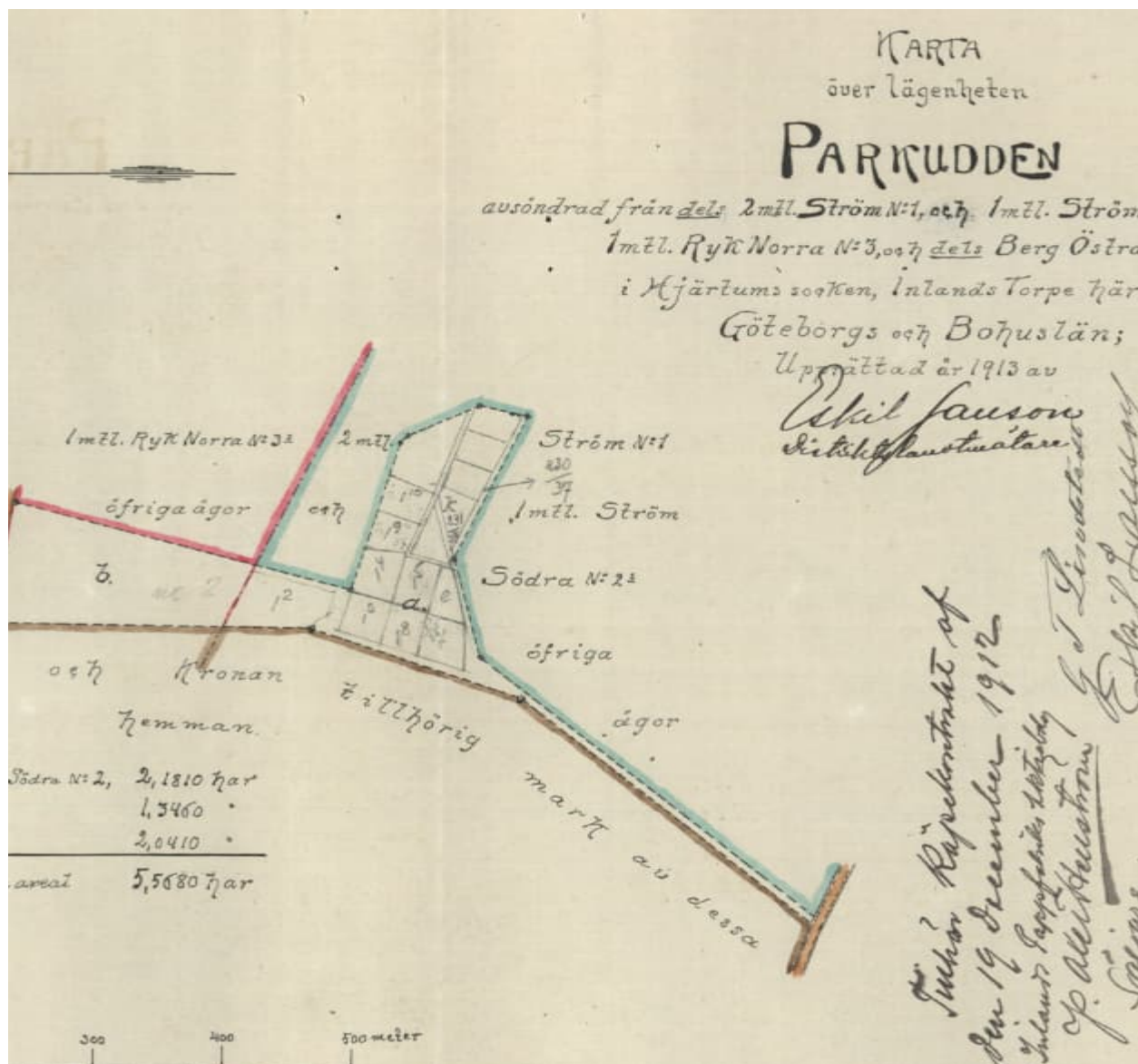

Figur 6. Uthus till Ström 2:7 fotograferat från väster.

Parkudden

Under 1910-talet började mark styckas av från Ström för att säljas som egna hemslotter. Söder om Ström såldes ett större område kallat Parkudden. Köpare var bruksägare G. T. Lindstedt och Eskil Larsson som samtidigt tog över arrendet av Inlands pappersbruk. Parkudden styckades senare av i flera mindre tomter för egna hem, vilka började uppföras under tidigt 1930-tal.

Parkudden har som egna hemsområde från 1930-talet ett kulturhistoriskt värde. Det kan genom sitt läge intill Ströms slott och platsen där Inlands bruk låg berätta om Ström och Lilla Edets utveckling under 1900-talet samt om egna hemrörelsen.

Figur 7. Utsnitt ur karta från 1913 som visar Parkudden. Lantmäteriet.

Figur 8. Flygbild över aktuella fastigheter vid Parkudden och deras läge i förhållande till dagens slusskanal.

Parkudden 1:3

Historik: Egnahem. Tillsammans med Parkudden 1:4 den tidigast bebyggda fastigheten i området. Syns på flygfoto från 1934.

Beskrivning: Byggnad i en och en halv våning, vars form med framträdande gavelrösten är typisk för tidens egnahemshus. Fasaden är klädd i locklistpanel med inslag av lockpanel. Mansardtakets är typiskt för byggnadstypen och tiden. Byggnaden har genomgått flera förändringar genom exempelvis inbyggnad av farstun, förstorad vindskupa samt fönster- och dörrbyten, men dess ursprungliga form är avläsbar. Till byggnaden hör ett uthus som troligen tillkom på 1960-talet.

Kulturhistorisk värdering: Byggnaden bevarar, trots förändringar, en viss ursprunglig karaktär genom volym och takform. Tillsammans med andra byggnader i Parkudden bedöms möjligheten att förstå byggnadens historia och kulturhistoriska berättelse som egnahemshus från 1900-talets första decennier som relativt god. Byggnaden bedöms därmed ha ett visst kulturhistoriskt värde.

Figur 9. Parkudden 1:3 sedd från Strandvägen.

Parkudden 1:4

Historik: Egnahem. Tillsammans med Parkudden 1:3 den tidigast bebyggda fastigheten i området. Syns på flygfoto från 1934.

Beskrivning: Byggnad i en och en halv våning med tegelklätt, halvvalmat mansardtak och tidstypiska framträdande gavelrösten. Fasaden är iklädd locklistpanel. Byggnaden har genomgått flera förändringar som tilläggsisolering, ny veranda och balkong samt fönster- och dörrbyten, men har en äldre karaktär avläsbar. Flera ursprungliga fönster är bevarade i källare och på östfasaden.

Till byggnaden hör ett mycket välbevarat uthus i stolpverkskonstruktion klätt med rödslammad locklistpanel. De ursprungliga fönstren och dörrarna är genomgående bevarade. Fönstren finns i varierande indelningar som är typiska för 1920-talet. Även interiören med bland annat avtråde är i välbevarat skick.

Kulturhistorisk värdering: Bostadshuset bevarar, trots vissa förändringar, en viss ursprunglig karaktär av egnahemshus genom

Figur 10. Parkudden 1:4 sedd från väst.

byggnadens form och det brutna, halvvalmade taket. Tillsammans med andra byggnader i Parkudden bedöms möjligheten att förstå byggnadens historia och kulturhistoriska berättelse som egnahemshus från 1900-talets första decennier som relativt god. Byggnaden bedöms därmed ha ett visst kulturhistoriskt värde.

Uthuset har en mycket hög bevarandegrad och berättar om tidig egnahemsbebyggelse under 1900-talets första decennier, där själva boendeformen var en nymodighet men en viss ålderdomlig prägel dröjde sig kvar i form av uthus med avträden. Uthuset bedöms ha ett högt kulturhistoriskt värde.

Figur 11. Uthuset tillhörande Parkudden 1:4.

Parkudden 1:5

Historik: Egnahem uppfört under 1930-talets mitt.

Beskrivning: Byggnad i en och en halv våning som avslutas i ett mansardtak. Fasaden är klädd med locklistpanel. Över entrén finns en frontespis med balkong. En mindre utbyggnad, troligen tillkommen under 90-talet, förlänger byggnaden åt syd. Byggnaden har genomgått flera exteriöra förändringar men vissa ursprungliga drag, som den oputsade tegelskorstenen med dekorativ tandsnittsfris och grinden med tillhörande stolpar, är bevarade.

Kulturhistorisk värdering: Bostadshuset bevarar, trots vissa förändringar, en viss ursprunglig karaktär genom takform och fasadbeklädnad samt skorsten och grind. Tillsammans med andra byggnader i Parkudden bedöms möjligheten att förstå byggnadens historia och kulturhistoriska berättelse som egnahemshus från 1900-talets första decennier som relativt god. Byggnaden bedöms därmed ha ett visst kulturhistoriskt värde.

Figur 12. Parkudden 1:5 sedd från Parkvägen.

Parkudden 1:6

Historik: Egnahem uppfört under 1930-talets mitt.

Beskrivning: Byggnad i en och en halv våning vars form med framträdande gavelrösten är typisk för tidens egnahemshus. Fasaden är klädd i locklistpanel. Det tegelklädda mansardtaket är typiskt för byggnadstypen och tiden. Putsad skorsten med utkragat krön. Flera ursprungliga fönster och den omsorgsfullt utformade entrén är bevarade. Sydfasadens burspråk vilar på dekorativa konsoller. I trädgården finns flera fruktträd.

Kulturhistorisk värdering: Trots vissa sentida fönsterbyten bevarar bostadshuset tillsammans med trädgård en ursprunglig karaktär genom volym, takform, entréutformning med dubbeldörr, trappa och handledare, fasadbeklädnad samt flera bevarade fönster och dörrar. Möjligheten att förstå byggnadens historia och kulturhistoriska berättelse som egnahemshus från tidigt 1930-tal bedöms som god. Byggnaden bedöms därmed ha ett högt kulturhistoriskt värde.

Figur 13. Parkudden 1:6 sedd från Parkvägen.

Figur 14. Karaktärsskapande detaljer, Parkudden 1:6.

Parkudden 1:7

Historik: Egnahem, troligen uppfört under 1930-talets mitt efter samma eller liknande ritningar som Parkudden 1:5.

Beskrivning: Byggnad i en och en halv våning med tegelklätt mansardtak. Fasaden är iklädd locklistpanel. Över entrén finns en frontespis med balkong. Byggnaden har genomgått flera förändringar, bland annat genom tilläggsisolering, sentida fönsterbyten och ny altan. I trädgården finns fruktträd, hamlade almar och ursprunglig grind. Staketet är utbytt till ett modernt. Senare tillkommen friggebod.

Kulturhistorisk värdering: Byggnaden har genomgått flera förändringar, men dess form som är typisk för tiden och egnahemsbostäder är avläsbar. Byggnaden bedöms därmed ha ett miljöskapande värde för området.

Figur 15. Parkudden 1:7 sedd från Strandvägen.

Figur 17. Ritning Parkudden 1:7. Lilla Edets kommun.

Parkudden 1:8

Historik: Egnahem, uppfört någon gång mellan 1936–1942 efter liknande ritningar som exempelvis Parkudden 1:7.

Beskrivning: Byggnad i en och en halv våning med betongklätt mansardtak och plåtklädd fasad. Byggnaden förlängdes norrut med garage någon gång under 1900-talets slut och avviker i proportioner från övriga egnahemshus i kvarteret.

Kulturhistorisk värdering: Bostadshuset har få äldre karaktärsdrag bevarade, vilket innebär att möjligheten till kunskap och förståelse för dess tillkomsttid och kontext är liten. Byggnaden bedöms därmed ha låga kulturhistoriska värden.

Figur 16. Parkudden 1:8 sedd från Strandvägen.

ÖVRIG BERÖRD BEBYGGELSE

Ryk 3:11

Historik: Bostadshus uppfört under 1930-talets senare hälft.

Beskrivning: Ryk 3:11 ligger strax norr om Strömsbäckens mynning i Göta älv och nås via en balkbro i betong. Bostadshuset är i en och en halv våning med tegelklätt mansardtak. Fasaden är klädd med locklistpanel. Över entrén finns en frontespis med balkong. Byggnaden har genomgående moderna fönster och dörrar, och flera av de ursprungliga fönsteröppningarna i fasaden har förstörats. Till byggnaden hör två garage, varav ett är från 1900-talets mitt och ett uppfört under 2000-tal i samma stil som bostadshuset. Det äldre garaget är i mycket dåligt skick.

På tomten finns ett antal äldre fruktträd.

Kulturhistorisk värdering: Byggnaden har genomgått flera förvanskningar men dess ursprungliga form som är typisk för uppföran-

detiden är avläsbar. Byggnaden ingår emellertid inte i ett större bebyggelsesammanhang, och som solitär är dess berättelsevärden begränsade. Byggnaden bedöms därmed ha låga kulturhistoriska värden.

Bron över Strömsbäcken samt fastighetens äldre fruktträd bedöms ha karaktärsskapande värden för området.

Figur 18. Ryk 3:11 sedd från öst.

Figur 19. Parkudden 1:8 sedd från Strandvägen.

Referenser

Génétay, Cissela & Lindberg, Ulf. Plattform Kulturhistorisk värdering och urval [Elektro-nisk resurs] grundläggande förhållnings-sätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2014

Lantmäteriets historiska kartor

För foton från utomstående källor anges källa i bildtexten.